

რელიგიის ფაქტორი კავკასიის თანამედროვე კონფლიქტებში. კონფლიქტების მიზეზები

ვიდრე კავკასიის კონფლიქტებში რელიგიის ფაქტორის მნიშვნელობის განხილვას შევუდგებოდეთ, ორიოდე სიტყვით შევეხოთ ნაციონალიზმისა და რელიგიური ფუნდამენტალიზმის ურთიერთმიმართებას, მითუმეტეს იმის ფონზე, რომ კავკასიის რეგიონი (განსაკუთრებით კი ჩრდილოეთ კავკასიის რიგი ერთეულები), ისლამური ფუნდამენტალიზმის აღორძინებისა და გამოცოცხლების ადგილად გვევლინება. მუსლიმებში არსებობს საზოგადო ტენდენცია იმისა, რომ პოლიტიკაში ორგანიზება რწმენის საფუძველზე მოახდინონ. იმ ქვეყნებში, სადაც ისინი უმცირესობაში არიან, უჩნდებათ მოთხოვნა, რომ მუსლიმები ჩამოყალიბდნენ ცალკე პოლიტიკურ ჯგუფად, გამოყოფილ ერ-სახელმწიფოდ ან სახელმწიფოდ რომელიმე სახელმწიფოს ფარგლებში (ამის კარგ ნიმუშად კავკასიაში ჩეჩნეთი გვევლინება). თუ კავკასიის მაგალითის პარალელურად აზიის მაგალითს (ინდოეთი, პაკისტანი) მოვიშველიებთ, აქ აშკარაა კავშირი მუსლიმური ერთობის შექმნა-შენარჩუნებასა და პოლიტიკურ სეპარატიზმს შორის. აღსანიშნავია, რომ მუსლიმები პოლიტიკაში ორგანიზებას ახდენენ რწმენაზე დაყრდნობით, რაც მხოლოდ იმითაა განპირობებული, რომ მუსლიმური ელიტები რწმენას აღიქვამენ პოლიტიკური ძალაუფლების შენარჩუნებისა თუ მისი მოპოვების ყველაზე ეფექტურ საშუალებად. ნაციონალიზმსა და ფუნდამენტალიზმს შორის მჭიდრო კავშირი განპირობებულია იმ ფაქტორით, რომ ფუნდამენტალიზმი წარმოგვიდგენს დეტალურ და კონკრეტულ პროგრამას, ხოლო ნაციონალიზმი – ენასა და ეთნიკურობაზე დამყარებული ფენომენია, რომელიც მომავლისთვის არავითარ "სახელმძღვანელოს" არ გვთავაზობს. ასე რომ, ისინი კარგად ავსებენ ერთმანეთს.

ნათელია, რომ დღეს ისლამური ფუნდამენტალიზმი უფრო მეტად პოლიტიკური მოძრაობაა, ვიდრე რელიგიური. შესაძლოა, ამის მიზეზი ნაწილობრივ თავად ისლამშია, სადაც სახელმწიფო და რელიგია გაუმიჯნავია. აგრესიული, ანტიდასავლური, ანტისემიტური და ანტიდემოკრაიული ფუნდამენტალიზმი დღეს სერიოზულ პრობლემებს ქმნის მსოფლიოში. როგორც თვითონ მუსლიმი ფუნდამენტალისტები აცხადებენ, ისინი დასავლურ ციფილიაციას პირველობას ეცილებიან. ცნობილია მათი დამოკიდებულება დანარჩენი მსოფლიოსადმი: მათთვის მიუღებელია ყველაფერი ის, რაც მათი სამყაროს მიღმა ხდება. როგორც ლიბანური ისლამური ორგანიზაციის "ჰამასის" ერთ-ერთმა წარმომადგენელმა განაცხადა, "ისლამური კულტურის ლექსიკონში არ არსებობს ისეთი სიტყვები, როგორცაა კომპრომისი ან დათმობა". მეორე ისლამური ორგანიზაციის "ჰეზბოლას" სულიერი წინამძღვრის სიტყვით კი, ისლამისტები ისლამური სივრცის გაფართოებას ნებისმიერი საშუალებით ეცდებიან¹. ალბათ, სწორედ ამიტომ აცხადებდა ირანული ოპოზიციის ერთ-ერთი

¹ ისლამი – რელიგია თუ იარაღი ექსტრემისტთა ხელში? – საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტროს საგარეო პოლიტიკის კვლევისა და ანალიზის ცენტრის ბიულეტენი, # 4, თბ., 1998, გვ.3.

ლიდერი, რომ "ზომიერი ფუნდამენტალისტი არ არსებობს. ეს იგივეა, რომ ვილაპარაკოთ ზომიერ ნაცისტზე"².

ექსტრემისტთა ხელში ისლამი არის არა პირადი რწმენა, არამედ მმართველობის მთელი სისტემა. ისლამისტები ისლამს აღიქვამენ არა საუკეთესო რელიგიად, არამედ საუკეთესო იდეოლოგიად. ეს აზრი ნათლად გამოხატა მაღალიზიელ ისლამისტთა ლიდერმა: "ჩვენ არ ვართ სოციალისტები, ჩვენ არ ვართ კაპიტალისტები, ჩვენ ვართ მუსლიმები"³.

ისლამისტები განსაკუთრებული შეურიგებლობით უპირისპირდებიან დასავლურ ცივილიზაციას. აიათოლა ხომეინის სიტყვით, მათ არ ეშინიათ არც ეკონომიკური სანქციების, არც სამხედრო ინტერვენციის; მათ დასავლური უნივერსიტეტების ეშინიათ. ეს უფრო კულტურათა ჭიდილია, ვიდრე პოლიტიკური ქიშპი. ირანელი რადიკალები მიიჩნევენ, რომ "დასავლეთს ისტორიულად გაცნობიერებული აქვს: ისლამური ცივილიზაცია საბოლოოდ შეცვლის დასავლურს". ნიშნადობლივია, რომ ს.ჰანთინგტონის გახმაურებული ნაშრომი სასწრაფოდ ითარგმნა სპარსულად და კარგად იყო გამოყენებული ისლამისტურ პროპაგანდაში⁴.

როგორც ს.ჰანთინგტონი აღნიშნავს, კონფლიქტი ისლამსა და დასავლეთს შორის XX საუკუნის ბოლოს რამდენიმე ფაქტორმა გაამწვავა. ჯერ ერთი, მუსლიმთა რიცხვის ზრდას მოჰყვა უმუშევართა და უკმაყოფილო ახალგაზრდობის რიცხვის ზრდა, რომელთა რიგებიდან ისლამისტები სერიოზულ შევსებას იღებენ. ისინი ახორციელებენ ზეწოლად მეზობელ სახელმწიფოებზე, სახლდებიან დასავლეთში. მეორე, საერთოდ რელიგიისა და, კერძოდ, ისლამის აღორძინებამ მაჰმადიანები კიდევ ერთხელ დაარწმუნა საკუთარი ფასეულობების განსხვავებულობაში, განსაკუთრებულობაში და უპირატესობასი დასავლეთთან შედარებით. მესამე, დასავლეთის მუდმივმა მცდელობამ, საყოველთაოდ და უნივერსალურად ექცია საკუთარი ფასეულობები და ინსტიტუტები, შეენარჩუნებინა სამხედრო და ეკონომიკური უპირატესობა, აგრეთვე, ჩარეულიყო კონფლიქტებში მუსლიმური სამყაროს შიგნით მუსლიმთა ძლიერი აღშფოთება გამოიწვია. მეოთხე, კომუნიზმის კრახთან ერთად გაქრა დასავლეთისა და ისლამის საერთო მტერი; სამაგიეროდ, თითოეული მათგანი იქცა სერიოზულ საფრთხედ მეორისათვის. მეხუთე ფაქტორს წარმოადგენს კონტაქტის გაძლიერება დასავლელთა და მუსლიმთა შორის; მათი მჭიდრო კონტაქტი ორივე მხარეს განუმტკიცებს საკუთარი იდენტობის შეგრძნებას და იმის შეგნებას, რომ ეს იდენტობა მათ ერთმანეთისაგან განასხვავებს და აშორებს.

მჭიდრო ურთიერთქმედებამ გააღრმავა განსხვავება იმ უფლებათა გაგებაში, რომლებიც აქვთ ერთი ცივილიზაციის წარმომადგენლებს იმ ქვეყნებში, რომლებიც მეორე ცივილიზაციას ეკუთვნიან, ან რომლებშიც მეორე ცივილიზაციის წარმომადგენლები უმრავლესობას შეადგენენ. ამის ნათელი მაგალითია ცოტა ხნის წინ საფრანგეთში ატეხილი სკანდალი მორწმუნეთათვის

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

დაწესებული შეზღუდვის გამო. 80-90-იან წლებში როგორც მუსლიმურ, ისე ქრისტიანულ საზოგადოებებში მკვეთრად დაქვეითდა ურთიერთშემწყნარებლობა.

რაც შეეხება ისტორიას, როგორც ა. პირენი აღნიშნავდა, თავის დროზე ევროპელთა შეხებამ ისლამთან ეს უკანასკნელი მათთვის "უცხო" ჭეშმარიტ განსახიერებად აქცია, რომლის წინააღმდეგ საბრძოლველად, შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული, შემართული იყო მთელი ევროპული ცივილიზაცია. პირენი მიუთითებდა მუსლიმური აღმოსავლეთის როლზე ევროპული ცივილიზაციის ჩამოყალიბებაში: VII საუკუნეში, ისლამის შემოტევის შედეგად, დაიწყო ევროპული კულტურის ცენტრის გადანაცვლება ხმელთაშუაზღვისპირეთიდან (რომელიც არაბულ პროვინციად იქცა) ჩრდილოეთისაკენ. დასრულდა რომაული ტრადიცია და სათავე დაედო თვითმყოფად რომანულ-გერმანულ ცივილიზაციას. ევროპა იქცა დიდ ქრისტიანულ თანამეგობრობად, აღმოსავლეთი კი – მისთვის კულტურული თვალსაზრისით უცხო, "სხვა" სამყაროდ⁵.

ერთი სიტყვით, აღმოსავლეთი იყო ის "სხვა", რომელიც დაეხმარა დასავლეთს (ევროპას) საკუთარი რაობის განსაზღვრაში. აღმოსავლეთის დახასიათების, მისი განსაზღვრის ფონზე დასავლეთმა, რომლის ერთ-ერთი ძირითადი მახასიათებელია კრიტიკული თვითრეფლექსია, შეიმუშავა საკუთარი მახასიათებლებიც, განსაზღვრა საკუთარი სახე. ა.ა.მაზრუიმ ყურადღება მიაქცია დასავლური კულტურის მიმზიდველობისა და მისადმი აგრესიული განწყობის ურთიერთდაშრევებას დასავლეთთან არადასავლური სამყაროს ურთიერთობის პროცესში: "მოსული კულტურა იწვევს ერთდროულად აღფრთოვანებასა და ზიზღს, მიბადვის სურვილსა და პროტესტის გრძნობას"⁶. სულ უფრო აშკარად იკვეთება არადასავლურ ცივილიზაციათა მისწრაფება საკუთარი სახის, საკუთარი ფასეულობების დამკვიდრებისაკენ.

ისეთი შთაბეჭდილება რომ არ დაგვრჩეს, თითქოს მუსლიმური სამყარო ცალსახად შეურიგებელია დასავლურისადმი, მოვიშველიებთ იმ მკვლევართა ნააზრევსაც, რომლებიც არ არიან რადიკალურნი დასავლურ სამყაროსთან მუსლიმური აღმოსავლეთის ურთიერთობის შედეგებისა და პერსპექტივების შეფასებაში. მაგალითად, ირანელი ლიტერატურათმცოდნე, დოქტორი აბდულჰუსეინ ზარინკუბი, რომელმაც 1974 წელს გამოაქვეყნა წიგნი ფრიად ნიშანდობლივი სათაურით: "არც დასავლური, არც აღმოსავლური – ადამიანური", მიიჩნევს, რომ შეუძლებელია ირანული კულტურის დაკონსერვება, მისი შენარჩუნება ძველი ტრადიციების ფარგლებში. იგი უნდა ვითარდებოდეს, ითვისებდეს ახალს – აუცილებელსა და სასარგებლოს. პრობლემას ქმნის არა დასავლურის ათვისება – ეს ისტორიული აუცილებლობაა, რადგან კაპიტალისტურ ეკონომიკასთან ერთად ხალხის ცხოვრებაში იჭრება გარკვეული კულტურული ფასეულობანი, – არამედ დასავლეთის წინაშე ქედის მოხრა, ცხოვრების უცხო ნორმების თავსმოხვევა. სად არის გამოსავალი? მეცნიერის აზრით, გადამწყვეტ როლს შეასრულებს ირანული კულტურის ისტორიული

⁵ ციტ.ნაშრომიდან: Said E.W. Orientalism. L., 1978, p.71.

⁶ Mazrui A. World Federation of Cultures: an African Perspective. N.Y., 1976, p.457.

გამოცდილება, რომელმაც შესაძლებელი გახადა ენის, ლიტერატურისა და კულტურის შენარჩუნება სხვადასხვა სახის ზეწოლის პირობებში⁷.

ისტორიკოსი და ლიტერატურათმცოდნე, თეირანის უნივერსიტეტის პროფესორი მოჰამადალი ისლამი ნოდუშანი აღნიშნავს, რომ ერთ-ერთი ძირითადი ფაქტორი, რომელიც მუდამ ზემოქმედებდა ირანის ისტორიაზე, არის მისი მდებარეობა აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის. გეოგრაფიამ განსაზღვრა ჩვენთვის ერთადერთი გზა – წონასწორობის შენარჩუნება, ანუ საკუთარ საფუძველზე მყარად დგომის უნარი, ასკვნის იგი⁸. მოდერნიზაცია თუ ტრადიცია? – ამ კითხვას ნოდუშანი შემდეგნაირად პასუხობს: “კარგია თუ ცუდი, განახლების ტყვეები ვართ, მას ვერსაით გავექცევით. როცა ბავშვს პოლიემიელიტის წვეთებს ვაყლაპებთ, მისი ყიფლიბანდი თანამედროვე მეცნიერების წყალობით მაგრდება. არ შეიძლება და არ გამოვა – წვეთები ყლაპო და წამლის შუშა კი დაამტვრიო. მოდერნიზაციას ვერ გაემიჯნები – შეუძლებელია, მისი მეშვეობით სარჩო მოიპოვო, შინ კი არ შეუშვა. ჩვენ საკუთარი თავის რწმენა უნდა დავიბრუნოთ, რაც გვაქვს, იმის ყადრი უნდა გავაცნობიეროთ, ხოლო რაც გვჭირდება, გონიერებით მოვიპოვოთ. ადამიანები თავისი დროის შვილებად უნდა იქცნენ”⁹.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია ორი ურთიერთსაპირისპირო ტენდენცია დასავლეთისა და არადასავლური სამყაროს ურთიერთობაში. ერთის მხრივ, დასავლური ფასეულობები, მასობრივი კულტურის სახით, ფართოდ ვრცელდება მთელ მსოფლიოში. ამ მოვლენას “კოკა-კოლონიზაციისა” და “ჰამბურგერიზაციის” ეფექტის სახელით იხსენიებენ. საქმე უფრო შორსაც მიდის. როგორც ესაიდი აღნიშნავს, თანამედროვე არაბული სამყარო აშშ-ს პოლიტიკურ და კულტურულ სატელიტად გვევლინება. მიმდინარეობს გემოვნების ფართომასშტაბიანი სტანდარტიზაცია, რაც გამოიხატება არა მხოლოდ ტრანზისტორებით, ჯინსებითა და კოკა-კოლით, არამედ აღმოსავლეთის კულტურული სახეებით, რომელთაც ფართოდ ავრცელებს მასობრივი საინფორმაციო საშუალებები და რომლებიც უკრიტიკოდ მოიხმარება აღმოსავლელი მასობრივი აუდიტორიის მიერ. ამის პარადოქსული შედეგი ისაა, რომ არაბი საკუთარ თავს ჰოლივუდის მიერ შემოთავაზებული სახით აღიქვამს¹⁰. აზიელი სტუდენტები (და პროფესორები) კვლავ ამჯობინებენ, მოიკალათონ ამერიკელ ორიენტალისტთა ფერხთით, შემდეგ კი ადგილობრივ მსმენელებს გაუმეორონ კლიშეებით გაჯერებული ორიენტალისტური დოგმები¹¹.

⁷ Китайнов Д.С. Иран и Запад: история и современный диалог. – В кн.: Восток-Запад: Притяжение, отталкивание. М., 1998, с.32-33. აქვე აღვნიშნავთ, რომ ირანის ისლამური რევოლუციის იდეოლოგები ამ ლოზუნგს დაესესხნენ ზარინკუბს და იგი შემდეგნაირად გადააკეთეს: არც აღმოსავლური, არც დასავლური – ისლამური.

⁸ Китайнов Д.С. დასახ.ნაშრ., გვ.9.

⁹ ნოდუშანი მ.ე. ირანელთა თვითმყოფადობა ისლამისშემდგომ პერიოდში. – გაზ. “ჩვენი მწერლობა”, # 9 (139), 2003, 7-12 მარტი, გვ.4-5.

¹⁰ Said E.W. Orientalism. L., 1978, p.322.

¹¹ იქვე, გვ.323-324.

აქვე ხაზი უნდა გავუსვათ, რომ აუცილებელია ერთმანეთისაგან გავმიჯნოთ, ერთი მხრივ, ისლამი, როგორც რელიგია, რომელიც აერთიანებს ერთ მილიარდ ადამიანს, ორმოცდაათზე მეტ ქვეყანას, ისლამურ ერთობებს 120-მდე სახელმწიფოში და, მეორე მხრივ, ისლამური ექსტრემიზმი, რომელიც წარმოადგენს პოლიტიკურ-კონფესიური ხასიათის აგრესიულ მოძრაობას.

როგორც ზემოთ ითქვა, 90-იანი წლების კონფლიქტები კავკასიის რეგიონში წმინდა რელიგიური ხასიათისა არ იყო. როგორც შვედი მკვლევარი, ანკარის საერთაშორისო ურთიერთობების ახლო აღმოსავლეთის ინსტიტუტის თანამშრომელი, ფილოსოფიის დოქტორი სვანტე კორნელი აღნიშნავდა, იმისათვის, რომ კონფლიქტს რელიგიური ვუწოდოთ, საჭიროა მრავალი გარემოება დაფიქსირდეს: ერთ-ერთი მხარის მიერ დაპირისპირება რელიგიურ პრიზმაში უნდა განიხილებოდეს, უნდა შეიმჩნეოდეს კონფლიქტს გარეთ რომელიმე ჯგუფისადმი რელიგიური სოლიდარობის ნიშნები და ა.შ., რასაც ზემოთ ჩამოთვლილ ყველა კავკასიურ კონფლიქტზე ნამდვილად ვერ ვიტყვით. ამ ეთნოპოლიტიკურ კონფლიქტებში რელიგია ხშირად ასრულებს ორი დაპირისპირებული მხარის გამმიჯნავი ფაქტორის როლს. რადგანაც ჩეჩენები და რუსები, სომხები და აზერბაიჯანელები, ინგუშები და ოსები ჩართულნი არიან ერთმანეთთან ომში, სხვადასხვა რელიგიური აღმსარებლობა იქცა იმ დამატებით ფაქტორად, რამაც გაზარდა ორმხრივი შუღლი და უნდობლობა, ანუ რელიგიური ნიშანი იყო ეთნიკურობის განსმაზღვრელი ერთ-ერთი ფაქტორი.

მეტიც, რელიგიის, კერძოდ, ისლამის, ფაქტორის გამოყენება ომის პროპაგანდის დროს ყოველთვის წარმატებული არ ყოფილა. ბუნებრივია, სომხეთის და აზერბაიჯანის სულიერი ლიდერები კონფლიქტის დროს შეუერთდნენ თავიანთი ხალხის მოთხოვნებს, თუმცა ეს საკმაოდ გვიან და აშკარა საზოგადოებრივი აზრის ზეწოლის შემდეგ გააკეთეს. მაგრამ, ყველა შემთხვევაში, სომეხთა კათალიკოსის ვაზგენ I-ისა თუ სამხრეთ კავკასიის შეიხის აიათოლა ალაჰ-შუკურ ფაშაზადეს პოლიტიკურად ანგაჟირებული წერილების გამო ყარაბაღის პრობლემა არ შეიძლება რელიგიურ ომად შეფასდეს. მეორე მაგალითიც მოვიყვანოთ: 1994 წელს რუსეთ-ჩეჩნეთის კონფლიქტის გაჩაღებისთანავე გენერალი დუდაევი ცდილობდა ჯიჰადისაკენ მოწოდებით კავკასიელი მუსლიმი ხალხის მხარდაჭერის მოპოვებას, თუმცა გამოხმაურება მხოლოდ ტაჯიკეთიდან იყო. ასეთ კონფლიქტურ სიტუაციებში, შეიძლება ითქვას, ეთნიკური თვითიდენტიფიკაცია უფრო დიდ როლს ასრულებს, ვიდრე რელიგიური ერთობის გრძნობა. მაგალითად პრიგოროდნის რაიონში მცხოვრები ოსები ავიღოთ, რომელთა ნაწილი სუნიტური აღმსარებლობის იყო. მათ, ფაქტობრივად, რუსების მხარდამხარ გენოციდი მოუწვევს იქ მცხოვრებ თანამორწმუნე ინგუშებს. მეორე მხრივ, მუსლიმი ადიღელები ქრისტიან აფხაზებს ეხმარებოდნენ ქართველების წინააღმდეგ ბრძოლაში. ამის მიზეზი, გარკვეულწილად, თავად კავკასიურ ისლამში ეთნიკურობით გაპირობებული მრავალმხრივობაა. მეორე მხრივ კი, უნდა აღინიშნოს თავად ეროვნული ჯგუფებისადმი ავილაციის ტენდენცია, რომელმაც თავი განსაკუთრებით XX საუკუნეში, სტალინის ეროვნული პოლიტიკის გატარების პერიოდში და მის შემდგომ იჩინა.

გამთიშველი პოლიტიკა, პირველ რიგში, სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის ადმინისტრაციულ დანაწევრებას გულისხმობდა. ამის მაგალითია კავკასიური ოჯახის აფხაზურ-ადილური ჯგუფი (ჩერქეზი ხალხი, რომლის თვითსახელწოდებაცაა "ადილე"), რომელიც რუსეთის მფარველობის ქვეშ ათწლეულობით ყოფნის შედეგად სამ რესპუბლიკაში იქნა გადანაწილებული (ყაზარდოელები – ყაზარდო-ბალყარეთში, ჩერქეზები – ყარაჩაი-ჩერქეზეთში და ადილები – ადილეს რესპუბლიკაში), სადაც ისინი ვერ ქმნიან ეროვნულ უმრავლესობას. აქედან გამომდინარეობს მათი ძლიერი ეროვნული გრძნობა, ჩერქეზული თვითიდენტიფიკაცია. შეიძლება ამანაც განაპირობა ის ფაქტი, რომ ადილელების ყოველ მესამე ოჯახს აფხაზეთში ნაბრძოლი წევრი ჰყავს დაღუპული. აღსანიშნავია, რომ ჩერქეზები ცდილობენ, არ გააღიზიანონ გვერდით მცხოვრები რუსი, კაზაკი მოსახლეობა და ორიენტაცია ეროვნული კონსოლიდაციისაკენ აიღონ, და არა რეისლამიზაციისაკენ. ამით ისინი რადიკალურად განსხვავდებიან ვაინახებისაგან.

მთლიანობაში რომ გავანალიზოთ, 90-იანი წლების დასაწყისში კონფლიქტების რელიგიური საფუძვლები განსაკუთრებით სუსტი და უმნიშვნელო იყო, აღარავის ახსოვდა შამილისეული მოწოდება წმინდა ომისაკენ, რაც, გარკვეულწილად, ათეიზმის ათწლეულებითაც იყო გაპირობებული, თუმცა შემდგომში ვითარება შეიცვალა. ამის მიზეზი, როგორც ადილეს რესპუბლიკის პრეზიდენტი აღნიშნავდა, ისლამის მოდაში შემოსვლაა. ეს არ შეიძლება მხოლოდ ვაჰაბიტურ იდეოლოგიას დავაბრალოთ. გასათვალისწინებელია, რომ რელიგიური თუ ეთნიკური თვითგამორკვევა გასული ათწლეულების კავკასიის რეგიონში მუდმივად ანტირუსული განწყობის ფონზე მიმდინარეობდა. ამჟამად კი, როდესაც საბჭოთა კავშირის მმართველობა წარსულს ჩაბარდა, ამ მმართველობისათვის დამახასიათებელი იდეოლოგია არ შეცვლილა ყველასათვის საერთო რეგიონული ალტერნატივით (თუნდაც ევროპული ლიბერალური მოდელით). საერთო დაბნეულობის ფონზე კი, თითოეული საზოგადოება კავკასიაში დამოუკიდებლად ეძიებს იდეოლოგიურ პარტნიორს.

რა იყო კონფლიქტების რეალური მიზეზები?

ზემოთ ჩვენ უკვე შევხვით მკვლევართა ერთი ნაწილის მოსაზრებას ამ საკითხზე. დ. სენგასის აზრით, ისინი სოციალურ-ეკონომიკურ ვითარებაში იძებნება. თუმცა არსებობს სხვაგვარი ახსნაც.

მიუხედავად იმისა, რომ კავკასიის კონფლიქტებიდან თითოეულს გარკვეული თავისებურებანი ახასიათებს, ნათლად ჩანს მათი წარმოშობის წყაროებისა და კონფლიქტების უშუალო შედეგების მსგავსება. ყველა კონფლიქტი – გარდა ოსეთ-ინგუშეთისა – წარმოადგენს შემთხვევას, როცა საბჭოთა პერიოდის ეთნიკური ავტონომიები აუმხედრდნენ შესაბამის ცენტრალურ ხელისუფლებას ლიბერალიზაციისა და საბჭოთა კავშირის დაშლის პერიოდში. ეს, თავისთავად, საინტერესო ფაქტია, რადგან კონფლიქტების თეორეტიკოსები ავტონომიას ეთნიკურ უთანხმოებათა კომპრომისული გადაწყვეტის საშუალებად მიიჩნევენ. საბჭოთა კავშირი და, კერძოდ, კავკასია, მრავალი მიზეზის გამო, ამ საერთო ტენდენციიდან გამონაკლისს წარმოადგენს. ავტონომიური უმცირესობანი აჯანყდნენ, არაავტონომიურებთან კი ასეთი ნიშნები იშვიათად შეინიშნებოდა. სამხრეთ კავკასიის კონფლიქტების მეორე

დამახასიათებელი ნიშანია აჯანყებული უმცირესობების გარე მხარდაჭერა. ჩეჩნეთი და ოსეთ-ინგუშეთი მაინც გამონაკლისია ამ თვალსაზრისით. მართალია, უმეტეს შემთხვევაში ყველა კონფლიქტი ფასდება როგორც "ეთნიკური" ან "რელიგიური", მაგრამ ზედაპირული ანალიზიც კი ცხადყოფს ასეთი მარტივი ახსნის არასწორობას. ისინი, პირველ რიგში, პოლიტიკური კონფლიქტებია ტერიტორიათა და მათი ფლობის უფლების გამო. სინამდვილეში ეს კონფლიქტები ეთნიკურობის პოლიტიზაციას უკავშირდება, რამაც პირველად აშკარად თავი იჩინა 1987-89 წწ., თუმცა მათი სათავეები გაცილებით ადრეულ პერიოდში იძებნება.

საჭიროა მოკლედ შევხვთ კავკასიის კონფლიქტების პოლიტიკური დისკურსის ერთ მხარესაც, რომელსაც შეიძლება რეგიონის პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხიც ეწოდოს. თუმცა ისიც გასარკვევია, მართებულია თუ არა საუბარი საერთო-კავკასიურ (ან, თუნდაც, სამხრეთკავკასიურ) პოლიტიკურ ორიენტაციაზე. სამხრეთ კავკასიის კონფლიქტებზე მსჯელობისას საჭიროა თვით სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების მართებული იდენტიფიკაცია. საჭიროა მათი იდენტობა უფრო მკაფიოდ განისაზღვროს, ვიდრე ამის საშუალებას იძლევა მათი მოაზრება პოსტსაბჭოური სივრცის ნაწილად.

კონფლიქტების ჭეშმარიტი მიზეზების გასარკვევად საჭირო იქნება ცოტა შორეულ პერიოდს მივმართოთ, კერძოდ, იმ ხანას, როცა რუსეთი კავკასიაში დამკვიდრებას იწყებდა.

როგორც ცნობილია, სამხრეთ კავკასიაში დასამკვიდრებლად რუსეთს XIX საუკუნის დასაწყისიდან 70-იან წლებამდე პერიოდი დასჭირდა. პარალელურად, იგი ჩრდილოეთ კავკასიაში მძიმე ომს აწარმოებდა. თავის გავლენას იგი ნაცადი ხერხით – ადგილობრივ ელიტებზე დაყრდნობით ამკვიდრებდა. ეს ტაქტიკა წარმატებით იქნა გამოყენებული საქართველოსა და სომხეთში. ქართველებსა და სომხებს ჰქონდათ ნაციონალური იდენტობის განვითარებული გრძნობა, რასაც ვერ ვიტყვით თანამედროვე აზერბაიჯანზე, რომლის ტერიტორია დაყოფილი იყო ირანის შაჰების დაქვემდებარებაში მყოფ სახანოებად.

სომხები უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებდნენ კავკასიაში რუსეთის ბატონობის მთელ პერიოდში, იყვნენ რა რუსების მოკავშირეები და ეკავათ მნიშვნელოვანი თანამდებობანი ადმინისტრაციაში. როგორც Tadeusz Swietochowski აღნიშნავს, რუსეთი მუდმივად ცდილობდა დემოგრაფიული ვითარების შეცვლას სამხრეთ კავკასიაში, უბიძგებდა რა მუსლიმ აზერბაიჯანელებს გადასახლებისაკენ და ხელს უწყობდა ქრისტიან სომხების დიდი რაოდენობის შემოსვლას.

თუმცა აზერბაიჯანული ენა XV საუკუნიდან უკვე ფართოდ იყო გავრცელებული როგორც სალიტერატურო ენა, ერთიანი სახელმწიფოს ტრადიცია არ არსებობდა.

თურქმანჩაის ზავი ტრაგედია იყო აზერბაიჯანელი ხალხისათვის. მან მდ. არაქსით გაყო მათი ტერიტორია, ეს საზღვარი დღესაც ყოფს აზერბაიჯანელ ხალხს. ეს დაყოფა არ არის მხოლოდ პოლიტიკური; განვლილი დროის მანძილზე ორი აზერბაიჯანის საზოგადოებები და კულტურები არსებითად განსხვავებული გახდა.

Tadeusz Swietochowski თავის წიგნში "რუსეთი და აზერბაიჯანი" სვამს მართებულ კითხვას: რამდენ ხანს შეიძლება ესოდენ განსხვავებულ იმპერიათა

შემადგენლობაში მოქცეულმა ორად გაყოფილმა ხალხმა შეინარჩუნოს ის, რაც მათ საერთო აქვთ? პირველი ასეთი ელემენტი ენაა. რუსეთის შემადგენლობაში მყოფი აზერბაიჯანელები თავისუფლად ფლობდნენ რუსულ ენას, იმდენად, რომ საბჭოთა განათლებამიღებული ელიტისათვის რუსული იქცა ძირითად ენად, მშობლიურმა ენამ კი მეორე ადგილი დაიკავა. მიუხედავად იმისა, რომ აქ "რუსიფიკაციას" არ მიუღწევია ისეთი დონისათვის, როგორც ჩრდილოეთ კავკასიასა და ცენტრალურ აზიაში, რუსულმა ენამ მაინც დიდი ზეგავლენა იქონია ჩრდილოეთ აზერბაიჯანზე. არაქსის სამხრეთით ასეთივე პოზიცია აქვს სპარსულს. და მაინც, კულტურისა და იდენტობის თვალსაზრისით, სამხრეთ აზერბაიჯანში ირანის გავლენა უფრო ძლიერია, ვიდრე რუსეთისა – ჩრდილოეთში. მაგალითად, ბევრი ირანელი აზერბაიჯანელი თავს თვლის ირანელადაც და აზერბაიჯანელადაც, იმ დროს როცა ძნელი მოსამებნი იქნება ჩრდილო აზერბაიჯანელი, რომელიც თავს რუსად მიიჩნევს. ეს ფაქტი შეიძლება აიხსნებოდეს სტრუქტურული განსხვავებით საბჭოთა და ირანის სახელმწიფოებს შორის. ირანი ყოველთვის უნიტარული სახელმწიფო იყო, სადაც აზერბაიჯანელებს ჰქონდათ სხვადასხვა ხარისხის კულტურული ავტონომია და ცალკეულ პერიოდებში დომინირებდნენ კიდევ პოლიტიკურ ცხოვრებაში. საპირისპიროდ, საბჭოთა კავშირის სტრუქტურა ფედერალური იყო, აზერბაიჯანელებს საკუთარი რესპუბლიკა ჰქონდათ, შეეძლოთ თავიანთი იდენტობის ჩამოყალიბება, საკუთარი ენისა და კულტურის უფრო მეტად ხელშეწყობა, ვიდრე ირანის აზერბაიჯანელებს. განსახვავებათა მიუხედავად, აზერბაიჯანელებმა საზღვრის ორივე მხარეს შეინარჩუნეს თავიანთი ენა. ბუნებრივია, რუსულმა და სპარსულმა სიტყვებმა შეაღწია მათში, მაგრამ ამას არ მიუღწევია ისეთი დონისათვის, რომ კომუნიკაცია გაემწელებინა.

მეორე ასპექტი რელიგიაა. სკორნელის მართებული შენიშვნით, დამოკიდებულება რელიგიისადმი ირანსა და საბჭოთა კავშირში, განსაკუთრებით 1979-1991 წლებში, ისე განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან, როგორც ცა და დედამიწა. საბჭოთა "სახელმწიფო ათეიზმის" საპირისპიროდ, რელიგია ყოველთვის მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ირანის ცხოვრებაში, 1979 წლის შემდეგ კი ირანი ისლამური სახელმწიფო გახდა. ირანის რელიგიურ მოღვაწეთა შორის წარმოშობით აზერბაიჯანელებიც იყვნენ. ჩრდილოეთში დიდი გავლენა იქონია ათეიზმმა. ამგვარად, შეიძლება ითქვას, რომ რელიგია ორი აზერბაიჯანის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი გამყოფი ფაქტორია. მკვლევართა აზრით, იგი ასეთად დარჩება უახლოეს მომავალშიც¹².

მნიშვნელოვანი ეპიზოდი იყო საბჭოთა კავშირის მხარდაჭერით შექმნილი აზერბაიჯანის რესპუბლიკა ჩრდილოეთ ირანში მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში. 1941 წ. აგვისტოში წითელი არმია შეიჭრა ჩრდილოეთ ირანში, ბრიტანელები კი – სამხრეთში. 1945 წ. დეკემბერში თავრიზში მოწვეულ იქნა აზერბაიჯანის ეროვნული კონგრესი და შეიქმნა მთავრობა. მაგრამ საბჭოთა ჯარებმა დატოვეს ირანი 1946 წის მაისში, და აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა ირანის არმიამ სულ რამდენიმე თვეში გაანადგურა. ამ ეპიზოდის

¹² იქვე, გვ.38.

მნიშვნელობა ისაა, რომ მან წარმოშვა აზერბაიჯანის მიწების გაერთიანების იმედი, განსკუთრებით საბჭოთა აზერბაიჯანში.

ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტები მხოლოდ პოსტსაბჭოთა სივრცისა და პერიოდის დამახასიათებელი მოვლენა არ არის. 1960-იანი წლებიდან ისინი იშვიათობას არ წარმოადგენენ მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონში და მკვლევართა სულ უფრო მზარდ ინტერესს იწვევენ. აფრიკაში, სამხრეთ აზიაში, აღმოსავლეთ ევროპისა და ევრაზიის პოსტკომუნისტურ სახელმწიფოებში წამოტივტივდა ძველი უკმაყოფილებანი და გაჩნდა ახალი კონფლიქტები ეთნიკურად განსაზღვრულ სოციალურ ჯგუფებს შორის. შესაბამისად, მომრავლდა ეთნიკური კონფლიქტებისა და მათი გადაწყვეტის გზებისადმი მიძღვნილი გამოკვლევები. Ted R.Gurr-ის დასკვნით, სახელმწიფოებო (negotiated) რეგიონული ავტონომია ეფექტური ანტიდოტი აღმოჩნდა ეთნოპოლიტიკური ომების წინააღმდეგ დასავლეთისა და მესამე სამყაროს ქვეყნებში. ასევე, Kjell-Ake Nordquist-მა გამოიკვლია, რომ ავტონომიის – თვითმმართველობის მქონე შიდასახელმწიფოებრივი რეგიონის, როგორც კონფლიქტის გადაწყვეტის მექანიზმის შექმნა შეიარაღებული შიდა კონფლიქტების დროს თეორიული და, ხშირად, პრაქტიკული არჩევანია ამ რეგიონებში არსებული პარტიებისთვის.

მაგრამ პოსტსაბჭოთა სივრცის გამოცდილება ამ დასკვნის გაზიარების საფუძველს ნაკლებად იძლევა. ამის მიზეზები, როგორც ჩანს, თვით ფედერალიზმის საბჭოური მოდელის თავისებურებებშია საძიებელი. ცნობილია, რომ სტალინმა შესანიშნავად გამოიყენა “ნაციონალიზაციის” (“კორენიზაცია”) პროცესი 1920-იან წლებში ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერებისა და ავტონომიების რეალური ძალაუფლების შემცირებისათვის. როგორ?

ავტონომიური სტრუქტურები არ იძლეოდა რეალურ ავტონომიას ან პოლიტიკურ ძალაუფლებას, მათი უფლებები შემოიფარგლებოდა კულტურული და სოციალური სფეროებით. რეალური ძალაუფლება მოსკოვს რჩებოდა. სკორნელის სიტყვით, ავტონომიები არასოდეს იყვნენ ავტონომიური¹³. მეორე სტრატეგია მდგომარეობდა ეროვნული დაყოფის გამოყენებაში უთანხმოებათა გასაძლიერებლად – მაგალითად, კავკასიის ხალხებში, რომელთა მიმართ სტალინის დამოკიდებულება განსაკუთრებით არალოიალური იყო; ეს შემდგომში გამომდინარეობდა დეპორტაციებით მეორე მსოფლიო ომის დროს.

ჩრდილოეთ კავკასიაში ამის ყველაზე მკაფიო მაგალითია, ერთი მხრივ, თურქული მოდემის ყარაჩა-ბალყარელების, მეორე მხრივ კი ჩერქეზული მოდემის ყაბარდო-ჩერქეზების დაყოფა. გამყოფი ხაზის გატარება აღმოსავლეთ-დასავლეთის მიმართულებით და, შესაბამისად, ყარაჩა-ბალყარეთისა და ყაბარდო-ჩერქეზეთის რესპუბლიკების არსებობა სრულიად ლოგიკური იქნებოდა, რადგან პირველნი ფაქტობრივად ერთი ხალხია და საერთო ენა აქვთ, მეორენი ასევე ერთი ხალხია და ახლო მონათესავე ენებზე ლაპარაკობენ. მაგრამ სტალინმა ამჯობინა ამ ტერიტორიის დაყოფა ჩრდილოეთ-სამხრეთის ღერძის გასწვრივ და შექმნა ყარაჩა-ჩერქეზეთისა და ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკები. მათი ტერიტორიები განივრცო ჩრდილოეთისაკენ, რათა მათ შემადგენლობაში მოქცეულიყო რუსებისა და კაზაკების დიდი რაოდენობა. რადგან ჩერქეზული და

¹³ იქვე, გვ.43.

თურქული მოდემის ხალხებს არ ჰქონდათ საერთო ისტორია და რამდენიმე საუკუნის თანაცხოვრების მანძილზე დაუგროვდათ ურთიერთწყენა და ეჭვები, რუსულ მოსახლეობას შეეძლო ლიდერის როლის შესრულება ამ ჯგუფებს შორის ურთიერთობაში და ცენტრის წინააღმდეგ კავკასიელთა რაიმე ერთიანი ქმედების თავიდან აცილება. ჩერქეზები, თავის მხრივ, სამ ნაწილად დაყოფილი აღმოჩნდნენ – ადიღებად, ჩერქეზებად და ყაზარდოელებად; ვაინახები ასევე ხელოვნურად დაყვეს ჩეჩნებად და ინგუშებად. ასევე მოსკოვის სურვილისამებრ ხდებოდა ავტონომიური რეგიონების იერარქიული სტატუსის შეცვლა, ან მათი შექმნა თუ გაუქმება. მაგალითი: აფხაზეთი 1931 წლამდე სახელშეკრულებო რესპუბლიკა იყო, შემდეგ კი საქართველოს დაექვემდებარა; ჩეჩნებსა და ინგუშებს თავდაპირველად ცალ-ცალკე რესპუბლიკები ჰქონდათ, რომლებიც 1944 წლის დეპორტაციის დროს გაუქმდა და 1957 წელს აღდა მცირედ შეცვლილი ტერიტორიით.

სამხრეთ კავკასიაში ხელშეკრულებებმა საბჭოთა კავშირსა და თურქეთს შორის შექმნა რუკა, რომელმაც წამოშვა კონფლიქტები და უთანხმოებანი, რომლებიც დღემდე გრელდება. აზერბაიჯანში შეიქმნა მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი, რომელიც მთლიანად გარშემორტყმული იყო აზერბაიჯანული ტერიტორიით, სომხეთში კი – აზერბაიჯანული ანკლავი ნახჭევანის ავტონომიური რესპუბლიკის სახით. ორივე მათგანი აზერბაიჯანის სსრ იურისდიქციაში იყო. აზერბაიჯანული და სომხური უმცირესობები – რიცხოვრივად საკმაოდ მნიშვნელოვანი – არსებობს სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოში, აზერბაიჯანული უმცირესობა არსებობს დაღესტანშიც, რომელიც ძირითადად თავმოყრილია ქალაქ დერბენტის ირგვლივ.

ასეთივე იყო საბჭოთა ხელისუფლების პოლიტიკა სხვა რეგიონებთან მიმართებაშიც, მაგრამ კავკასია აღმოჩნდა და დღემდე რჩება რეგიონად, რომელიც, იუგოსლავიასთან ერთად, ყველაზე მეტად მოიცვა ეთნოპოლიტიკურმა კონფლიქტებმა.

თუ თვალს გადავავლებთ წარსულს, სტალინური მემკვიდრეობა ისაა, რომ ავტონომიური სტრუქტურების მთელი იერარქია, რომელიც მთლიანად საბჭოთა კავშირის იერარქიას იმეორებდა, არასოდეს გულისხმობდა თვითგამორკვევას პერიფერიებისათვის. საბჭოთა სისტემის ტოტალიტარული და ცენტრალიზებული ხასიათი არასდროს აძლევდა ავტონომიურობის რეალიზაციის უფლებას ავტონომიურ ერთეულებს – იქნებოდა ეს მოკავშირე რესპუბლიკები თუ უფრო დაბალი საფეხურის ერთობები.

ამრიგად, ყოფილ საბჭოთა კავშირში ეთნიკური კონფლიქტების ავტონომიურობის გზით მოგვარების გზაზე მთავარ სირთულეს ქმნის საბჭოური მემკვიდრეობა. ავტონომიის შეთავაზება და მისი განხორციელება სულაც არ არის ერთი და იგივე – როგორც წარსულში, ავტონომია შეიძლება დეკლარირებული იყოს, მაგრამ სხვა საკითხია, რამდენად მზადაა ცენტრალური ხელისუფლება დაუშვას რეალური, და არა მხოლოდ თეორიული ავტონომიური უმცირესობების არსებობა თავის ტერიტორიაზე.

დღეს არსებული კონფლიქტურ რეგიონებში ავტონომიის როგორც სახელმწიფოებრივი მოწყობის ფორმის მიმართ უნდობლობას კონფლიქტის მონაწილე ყველა მხარის მხრივ ვაწყდებით. აფხაზეთისა და მთიანი ყარაბაღის

კონფლიქტების მოგვარების ერთ-ერთი მთავარი სირთულე ისაა, რომ აზერბაიჯანი და საქართველო დაბეჯითებით მოითხოვენ განდგომილი ტერიტორიების დაბრუნებას მათი იურისდიქციის ქვეშ, ავტონომიის ახალი გაგების საფუძველზე, რომელიც გულისხმობს გაცილებით ფართო და რეალურ ავტონომიას, ვიდრე წარსულში იყო; სეპარატისტები კი კატეგორიულად ეწინააღმდეგებიან ამ მოდელს. ისინი ცდილობენ საერთაშორისო აღიარების მოპოვებას გამოყოფისა და სრული თვითგამორკვევისათვის. ამრიგად, ისინი უარყოფენ ავტონომიას როგორც გადაწყვეტას და სანაცვლოდ გვთავაზობენ გამოყოფას როგორც გადაწყვეტას. მოლაპარაკებათა დროს ისინი გამოდიან ნებისმიერი ისეთი გადაწყვეტის წინააღმდეგ, რომელიც ემყრება “ვერტიკალურ” ურთიერთობებს – მათ სუბორდინაციას აზერბაიჯანისა და საქართველოსადმი. მათი აზრით, გადაწყვეტა უნდა ემყარებოდეს “ჰორიზონტალურ” ურთიერთობებს სტატუსით თანასწორთა შორის, ერთნაირი სტატუსის მქონე ერთეულთა კონფედერაციას.

ნიშანდობლივია ერთი ფაქტიც: აზერბაიჯანსა და საქართველოში ცხოვრობს სხვადასხვა რაოდენობისა და სხვადასხვა პრობლემის მქონე არაერთი უმცირესობა, მაგრამ აჯანყებული აღმოჩნდნენ მხოლოდ ავტონომიური სტატუსის მქონენი. ლეზგები, თალიშები და ქურთები აზერბაიჯანში, სომხები და აზერბაიჯანელები საქართველოში, რომელთაც არ ჰქონიათ ავტონომია, გაცილებით ნაკლებაქტიური იყვნენ.

რაც შეეხება კონფლიქტების მოგვარების რეალური გზების ძიებას, როგორც მკვლევართა ნაწილი მიიჩნევს, პირველ რიგში, აუცილებელი იქნება განდგომილ უმცირესობათა დარწმუნება იმაში, რომ მიღწეული შეთანხმებები დაცული იქნება. სამხრეთ კავკასიაში ეთნიკური უმცირესობანი გაცილებით მცირერიცხოვანნი არიან, ვიდრე მათი მეზობლები და ყოფილი სიუზერენები. მაგ., აფხაზები 100,000 არიან, ქართველები კი 4 მილიონი. ყარაბახელი სომხები – 150,000, აზერბაიჯანელები – 6 მლნ. ფაქტი, რომ ამ მცირერიცხოვანმა უმცირესობებმა გაიმარჯვეს, აიხსნება შიდაარეულობით საქართველოსა და აზერბაიჯანში, აგრეთვე, უმცირესობების მხარდაჭერით რუსეთისა და სომხეთის მიერ. ამ სახელმწიფოთა და საზოგადოებათა სტაბილურობის პირობებში, უმცირესობებს არ ექნებოდათ მათთან შეიარაღებული დაპირისპირების შესაძლებლობა. ამ ლოგიკით, უმცირესობებს ემინიათ, რომ მათი ავტონომიური სტატუსი თანდათანობით შეიცვლება ზეწოლით, გამომდინარე მათი მცირერიცხოვნებიდან.

თუ ნამდვილი მიზეზი ესაა, მაშინ ამ დილემის გადაწყვეტა შეიძლება იმით, რომ მოიძებნოს გზები ამ უმცირესობათა დარწმუნებისათვის, რომ მათი უფლებები არ შეილახება. საერთაშორისო გარანტიების თემა კარგად უნდა იყოს გააზრებული. ჯერჯერობით საერთაშორისო საზოგადოება ვერ ასრულებს გადამწყვეტ როლს რეგიონში, რომელიც რუსეთის გავლენის სფეროდ რჩება. ამიტომ როგორც უმცირესობათა ლიდერები, ასევე ცენტრალური მთავრობები იძულებული არიან მიმართონ რუსეთს, როგორც გარანტს; მაგრამ მათ კარგად მოეხსენებათ, რომ რუსეთი ნამდვილად არ არის დაუინტერესებელი და ობიექტური გარანტი. იგი საკუთარი ინტერესების დაცვას ცდილობს. ბოლო წლების გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ იგი დაყოფისა და ბატონობის

პრინციპით მოქმედებს და სულაც არ ესწრაფვის კონფლიქტების გრძელვადიან მოგვარებას¹⁴.

რელიგიის როლი კავკასიის კონფლიქტებში ფართო დისკუსიის საგანია დასავლეთში.

ავტორთა ნაწილი თვლის, რომ რელიგიის როგორც სტაბილურობის განმსაზღვრელი ცვლადის როლი ხშირად გადაჭარბებით ფასდება დასავლელ მკვლევართა მიერ. მაგალითად, ყარაბაღის კონფლიქტი წარმოდგენილია როგორც დაპირისპირება მუსლიმ აზერბაიჯანელებსა და ქრისტიან სომხებს შორის, ასევე, ჩეჩნეთის ომი – დაპირისპირება მართლმადიდებელ რუსეთსა და მუსლიმ ჩეჩნებს შორის. მაგრამ რელიგია მხოლოდ ერთ-ერთია, და თანაც არა განმსაზღვრელი, იმ ფაქტორთაგან, რომლებიც გავლენას ახდენენ პოლიტიკურ და სოციალურ ცვლილებებზე რეგიონში¹⁵. რეალურად კი, კონფლიქტებს ამ რეგიონში განაპირობებს რთული საშინაო, კულტურული, რეგიონული და საერთაშორისო ფაქტორები. მიუხედავად იმისა, რომ ყოველი სიტუაცია უნიკალურია, შეიძლება გამოიყოს რამდენიმე ფაქტორი, რომლებიც ყველგან მოქმედებს. ძირითად საშინაო და კულტურულ ფაქტორთა რიცხვს განეკუთვნება საბჭოთა მემკვიდრეობა, ეთნიკური და რელიგიური განსხვავებანი, ტრანზიციის პერიოდის სირთულენი, კორუფციის პრობლემა, რთული ეკონომიკური მდგომარეობა და კეთილდღეობის დაბალი დონე, რასაც ხშირად მოჰყვება შეჯიბრი ბუნებრივი რესურსებისათვის ბრძოლაში¹⁶. სწორედ ამიტომ, ავტორები სკეპტიკურად არიან განწყობილი უახლოეს მომავალში რეგიონში სტაბილური სიტუაციის შექმნის შესაძლებლობისადმი, შენიშნავენ რა, რომ ეს ქვეყნები ცდილობენ ერთდროულად რამდენიმე ურთულესი მიზნის მიღწევას: ახალი ეკონომიკური სისტემის შექმნას, დემოკრატიული პოლიტიკური ინსტიტუტების დამკვიდრებას, ახალ ნაციონალურ იდენტობათა ჩამოყალიბებას. დასავლეთის ქვეყნებმა ეს გზა თანდათანობით, ათწლეულების და, ხანდახან, საუკუნეების მანძილზე განვლეს, ახალი სახელმწიფოები კი ამის მიღწევას სწრაფად და ერთბაშად ცდილობენ.

მრავალ ავტორს ეთნიკური მრავალფეროვნება მიაჩნია ძირითად საშინაო ფაქტორად, რომელიც განაპირობებს დაძაბულობის წარმოშობას. საბჭოთა პერიოდში კონფლიქტის ისეთი პოტენციური კატალიზატორები, როგორიცაა ეთნიკური ან რელიგიური მრავალფეროვნება, ძლიერად ითრგუნებოდა. პოსტსაბჭოთა პერიოდში კი უმცირესობათა მზარდი კონფლიქტური განწყობის მიზეზი დისკრიმინაცია კი არა, ჯგუფური იდენტობის გაძლიერება იყო¹⁷. რეგიონის სახელმწიფოები მრავალეთნიკურია. ბევრ მათგანს სადავო საზღვრები აქვს, რომლებიც ერთმანეთისაგან ყოფენ ერთსა და იგივე ეროვნებებს (nationality).

მრავალი კონფლიქტის მიზეზი საბჭოთა კავშირის დაშლამდელ პერიოდში იძებნება. დაშლის შემდეგ შექმნილი ახალი სახელმწიფოები სუსტად

¹⁴ Svante E.Cornell. Small Nations and Great Powers. A Study of Ethnopolitical Conflicts in the Caucasus, p.47.

¹⁵ Crossroads and Conflict. Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia. Ed.by Gary K.Bertsch, Cassidy Craft, Scott F.Jones, and Michael Beck. Routledge, New York-London, 2000, p.8.

¹⁶ იქვე.

¹⁷ იქვე.

მომზადებული იყვნენ დამოუკიდებლობისათვის. ამა თუ იმ ეთნიკურ ჯგუფებს გაუჩნდათ წინაპართა მიწიდან შორს ყოფნის შეგრძნება. ახალ სახელმწიფოთა სუსტ ცენტრალურ ხელისუფლებას არ შეეძლო ამ საფრთხეების კონტროლირება. არასტაბილურობა რეგიონში ახალი ამბავი არ იყო; სეპარატისტული მოძრაობანი და პოლიტიკური გამოწვევები არსებობდა XX ს. დასაწყისშიც. ნაციონალურმა პოლიტიკურმა მითებმა და ისტორიულმა მეხსიერებამ ბიძგი მისცა ეთნიკურ კონფლიქტებს. რამდენადაც ეთნიკური ტრადიციები კულტურული იდენტობის საფუძველია, იმდენადვე მათ შეუძლიათ დესტრუქციული როლის შესრულება¹⁸. მრავალი საშინაო და კულტურული ფაქტორი გარეშე ძალთა გავლენისა და ჩარევის შესაძლებლობას ქმნიდა, რაც კიდევ უფრო ამწვავებდა კონფლიქტურ სიტუაციებს.

საბჭოთა კავშირის დაშლა და კონფლიქტური იდენტობები. კონფლიქტების ერთ-ერთი თვალსაჩინო წყარო არა მარტო კავკასიაში, არამედ მთელ მეორე მსოფლიო ომისშემდგომ მსოფლიოში იყო თავდაპირველი, ძველი იდენტობების გამოცოცხლება – როგორცაა ტომი, ეთნიკურობა (ethnicity) ან რელიგია. ეს იდენტობები არც თანდაყოლილია და არც სტატიკური. ისინი მჭიდროდაა დაკავშირებული სოციალურ და პოლიტიკურ გარემოებებთან; კერძოდ, მათ გამოცოცხლებაზე დიდ გავლენას ახდენს პოლიტიკური პროცესები. ეთნიკური მობილიზაცია, როგორც წესი, ხდება სხვა ერთობასთან კონფლიქტის ატმოსფეროში. ამ თვალსაზრისით, შეიძლება ვისაუბროთ *სარკისებურ ნაციონალიზმზე*. ხალხი აღდგება საერთო მტრის წინააღმდეგ, რაც აძლიერებს ერთი ჯგუფისადმი მათი მიკუთვნებულობის შეგრძნებას. სახელმწიფოს ფარგლებში ერთობათა შორის კონფლიქტები წარმოიშობა მაშინ, როცა მისი შემადგენელი ერთი ან რამდენიმე ჯგუფი აღარ ახდენს თვითიდენტიფიცირებას სახელმწიფოსთან, რომელსაც მიეკუთვნება. ეს იმის გამო ხდება, რომ იგი განიცდის დისკრიმინაციას, ხდება ჯგუფური იდენტობის პოლიტიკური მობილიზაცია, ან, ხშირად, ამ ფაქტორების კომბინაციის გამო, რომლებიც ერთმანეთს განაპირობებენ კიდევ. ამის თავიდან ასაცილებლად, მრავალეთნიკური სახელმწიფოების მმართველები ხშირად უბიძგებენ ერი-სახელმწიფოს მშენებლობის (nation-building) პროცესს იმ მიზნით, რომ ჩაანაცვლონ ტომობრივი ან ეთნიკური იდენტობა ეროვნული (nation) იდენტობით, რომელიც მესამე სამყაროს მრავალ ქვეყანაში ხელოვნური და აბსტრაქტული ცნებაა¹⁹.

ეთნიკური ან ჯგუფური იდენტობების გამოდევნის მეორე, შესაძლოა, უფრო წარმატებული მეთოდია მათი ჩანაცვლება იდეოლოგიით. სწორედ ეს მეთოდი იყო გამოყენებული საბჭოთა კავშირში, სადაც კომუნისტურ იდეოლოგიას უნდა წაეშალა განსხვავებანი ხალხებს შორის და ჩამოეყალიბებინა თვისებრივად ახალი ადამიანი. საბჭოთა სახელმწიფოს სტრუქტურა ეროვნულ დაყოფას ეფუძნებოდა. “ეროვნული” ერთობები, რომელთაგან შედგებოდა საბჭოთა კავშირი, არ იყო ეთნიკურად ჰომოგენური. ამ ჰეტეროგენულობის შედეგი იყო “სატიტულო ეროვნებების (nationality)” მიერ უმცირესობათა

¹⁸ იქვე, გვ.5.

¹⁹ Svante E.Cornell. Small Nations and Great Powers. A Study of Ethnopolitical Conflicts in the Caucasus, p.48.

ასიმილაციის ფარული თუ აშკარა პოლიტიკა. უმცირესობებისათვის პიროვნული და ჯგუფური იდენტობის საკითხი ფრიად რთული გახლდათ. კავკასიასა და ცენტრალურ აზიაში ამ საუკუნის დასაწყისამდე ხალხთა უმრავლესობაში ეროვნული იდენტობა განუვითარებელი იყო. გამონაკლისს წარმოადგენდნენ ქართველები და სომხები. აზერბაიჯანელებისათვისაც კი, რომელთაც ჰქონდათ ხანგრძლივი ლიტერატურული ტრადიცია (XVI საუკუნიდან), ძირითადი იდენტობა იყო ან სუბეროვნული (სახანოები, რეგიონები, კლანები), ან ზეეროვნული (ისლამი). იგივე შეიძლება ითქვას ჩრდილოეთ კავკასიის მთის მცირე ხალხებზეც, რომელთა საზოგადოებებს არაფეოდალური კლანური სტრუქტურა ჰქონდა.

1920-იან წლებში მოსკოვი ცდილობდა არა მარტო გამაერთიანებელი საბჭოთა იდენტობის, არამედ ეროვნული იდენტობის ჩამოყალიბებასაც, განსაკუთრებით "კორენიზაციის" ადრეულ პერიოდში, როცა უდამწერლობო ენებს დამწერლობები შეუქმნეს და მათ გამოყენებას ახალისებდნენ. სოვეტოლოგები ამტკიცებდნენ, რომ ეს, შესაძლოა, კეთდებოდა იმისათვის, რათა თავიდან აეცილებინათ ისლამის დროშით კავკასიელი ხალხების გაერთიანება და წინააღმდეგობა; საპირისპიროდ, ხაზი ესმებოდა მათ შორის არსებულ განსახვავებებს.

ფაქტი ისაა, რომ საბჭოთა ხელისუფლება ცდილობდა ერის ცნების შემოტანასა და ამა თუ იმ ფორმით დამკვიდრებას. ამ პოლიტიკის შედეგი შეიძლება დავინახოთ 1990-იანი წლების ჩეჩნეთის აჯანყებაში. თუ ჩრდილოკავკასიელთა წინა აჯანყებები მიმდინარეობდა ისლამის სახელით, როგორც წმინდა ომი – ღაზავათი, რომელსაც მხარს უჭერდა მთის ხალხების დიდი ნაწილი, ამჟამინდელი აჯანყება ჩეჩენი ერის სახელით მიმდინარეობდა და, ძირითადად, ჩეჩნეთით შემოიფარგლებოდა. ჩეჩნები მხოლოდ სიტყვიერ მხარდაჭერას იღებდნენ მთიელებისაგან.

საბჭოთა პერიოდში კომუნისტური იდენტობა მკვიდრდებოდა ყველგან, მაგრამ მეტი წარმატებით, მაგალითად, ჩრდილოეთ ოსეთში, ვიდრე ჩეჩნეთში. იგულისხმებოდა, რომ ეს იდენტობა უნდა ყოფილიყო უფრო ღრმა და ძლიერი, მაგრამ სინამდვილეში ეს ასე არ იყო: ხალხი აღიარებდა საბჭოთა იდენტობას საკუთარი ჯგუფური იდენტობის გვერდით, მასთან ერთად, და არა მის ნაცვლად. ფაქტია, რომ ეროვნული, რელიგიური, რეგიონული, კლანური, ანუ თავდაპირველი, ტრადიციული იდენტობის დამღევა ხანგრძლივი და იძულებითი პროცესია. ამასთან, საბჭოური კლასობრივი იდენტობა გამოუსადეგარი იყო კავკასიელი ხალხებისათვის, რომელთა ნაწილს წინაფეოდალური სტრუქტურა ჰქონდა. ამიტომ კავკასიელებისათვის საბჭოთა იდეოლოგია უფრო ძნელად გასაგები იყო, ვიდრე საბჭოთა კავშირის ევროპელი მოქალაქეებისათვის. მაგრამ ამ პრობლემას დიდი მნიშვნელობა არ ჰქონდა, იმიტომ რომ საბჭოთა იდენტობასთან ერთად, ეროვნული, ეთნიკური იდენტობა წახალისებული იყო ცენტრალური ხელისუფლების მიერ და არასოდეს ითრგუნებოდა. მეორე მხრივ, საბჭოთა იდენტობაზე ადრინდელთაგან ყველაზე ძლიერი – ისლამური იდენტობა სისტემატური ზეწოლის ქვეშ იყო. საბჭოთა რეჟიმი რელიგიას და, კერძოდ, ისლამს საფრთხედ აღიქვამდა, რადგან მას ძალუძდა როგორც ხალხის მობილიზება (რაც ნათლად აჩვენა უკანასკნელმა

“წმინდა ომმა” – ღაზავათმა დაღესტანში 1920-1922 წწ.), ასევე განსხვავებული ხალხების გაერთიანება ერთი დროშის ქვეშ.

ამ იდენტობათა შორის, ზოგიერთი ხალხი ამჯობინებდა მათი რესპუბლიკების სატიტული ერების იდენტობის გათავისებას. ბევრი ლეზგი, თალიში და ქურთი აზერბაიჯანში ასიმილირებულ იქნა აზერბაიჯანულ იდენტობაში, რასაც ხელს უწყობდა მათთვის საერთო მუსლიმური იდენტობა. მათგან განსხვავებით, ეს ტენდენცია არ შეხებია აზერბაიჯანელებს სომხეთში ან სომხებს აზერბაიჯანში, ასევე აფხაზებს საქართველოში. ღრმა ლინგვისტური, ხანდახან რელიგიური განსხვავებებისა და ამ ხალხებს შორის ორმხრივი მტრობის გამო, მათი იდენტობები შენარჩუნებულ იქნა²⁰.

ჩრდ. კავკასიაში 1920-იანი წლების “კორენიზაციის” ხანმოკლე და გადამწყვეტი პროცესის შემდეგ ცენტრალური ხელისუფლების პოლიტიკა რუსიფიკაცია იყო. თუმცა ამ ხალხებმა შეინარჩუნეს თავიანთი იდენტობა, განსხვავებული სოციალური ირგანიზაციისა და ძლიერი მუსლიმური იდენტობის წყალობით, მაგრამ რუსების დიდი რაოდენობით ცხოვრებამ ამ რეგიონში გავლენა იქონია მათზე, რუსული ენის დაუფლების აუცილებლობას კი განათლებისა და კარიერის მიზნები განაპირობებდა. და მაინც, რელიგიის მნიშვნელობა დიდი იყო: ოსები, რომელთა უმრავლესობა ორთოდოქსი ქრისტიანია, უფრო მეტად დაექვემდებარნენ რუსიფიკაციის, ვიდრე სხვები. იდენტობის საკითხი მეტად მნიშვნელოვანი და რთული იყო საბჭოთა პერიოდში – ერთი მხრივ, კავკასიის, როგორც რეგიონის თავისებურებისა და, მეორე მხრივ, ცენტრალური ხელისუფლების პოლიტიკის გამო.

საბჭოთა კავშირის დაშლის ძირითადი შედეგი, იდენტობის საკითხის თვალსაზრისით, კავკასიის ხალხებში საბჭოთა იდენტობის გაქრობა იყო. გამაერთიანებელი იდენტობა, რომელიც აკავშირებდა საბჭოთა კავშირის ხალხებს, აღარ არსებობდა. ეს იყო ფაქტორი, რომელმაც განაპირობა ძალადობრივი კონფლიქტების წარმოშობა და რომელიც ხშირად უგულვებელყოფილი იყო ამ რეგიონის კონფლიქტების თანამედროვე მკვლევართა მიერ. საბჭოთა იდენტობა ასუსტებდა და ამცირებდა კონფლიქტებს საბჭოთა კავშირის ხალხებს შორის. ძმობისა და ერთობის ყოველმხრივ წახალისებული ოფიციალური რიტორიკა, როგორც ჩანს, ნამდვილად ახდენდა გავლენას საბჭოთა მოქალაქეების აზროვნებაზე. თუმცა კონფლიქტისაკენ მიდრეკილება, უდაოდ, არსებობდა – მაგალითად, სომხებსა და აზერბაიჯანელებს, ან ქართველებსა და აფხაზებს შორის, მაგრამ იგი შესუსტებული იყო არა მხოლოდ იძულების გზით, არამედ, ასევე, საერთო საბჭოთა იდენტობისა და მისადმი მიკუთვნებულობის გულწრფელი და ღრმა განცდით.

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ყველაფერი შეიცვალა. პრაქტიკულადაც და თეორიულადაც, ყოვლისმომცველი საერთო იდენტობა გაქრა: პრაქტიკულად – რადგან საბჭოთა კავშირი დაიშალა თხუთმეტ სხვადასხვა რესპუბლიკად, რომელთაგან ოთხს ტერიტორიები ჰქონდა კავკასიაში (რუსეთი, აზერბაიჯანი, სომხეთი და საქართველო), ხოლო თეორიულად – რადგან კავშირის საფუძველი, კომუნისმი, დისკრედიტებულ იქნა და, ფაქტობრივად, არსებობა შეწყვიტა.

²⁰ იქვე, გვ.50.

რეალურად, ინდივიდუალურ დონეზე, ცნობიერად თუ ქვეცნობიერად, დაიწყო იდენტობის ძიება. ინდივიდისათვის ამ შემთხვევაში რამდენიმე შესაძლებლობა არსებობდა: ერთი ნაბიჯით გამოცალკევება და იმ რესპუბლიკის ეროვნული იდენტობის მიღება, სადაც ის ცხოვრობდა; ფუნდამენტურ დონეზე გამოცალკევება და ეთნიკური ჯგუფის, ტომის ან დაბადების ადგილის იდენტობის არჩევა; ან ისეთი ზეეროვნული იდენტობის მიღება, როგორცაა ისლამი მუსლიმი მოსახლეობისათვის.

დღემდე, როგორც ჩანს, უმცირესობათა დიდი ნაწილი წინააღმდეგია იმ რესპუბლიკების ნაციონალური იდენტობის მიღებისა, სადაც ცხოვრობს. ზოგ შემთხვევაში ამას უფრო რთული ფორმა ჰქონდა. მაგალითად, არარეალური იქნებოდა იმის მოლოდინი, რომ აზერბაიჯანში მცხოვრები სომხები უეცრად აზერბაიჯანელებად იგრძნობდნენ თავს. მაგრამ ეს არ მოხდა იმ შემთხვევებშიც, როცა განსხვავება ხალხებს შორის ნაკლებად მნიშვნელოვნად შეიძლება მოგვეჩვენოს. მაგალითად, ლეზგები პროტესტს გამოთქვამენ ასიმილაციის პოლიტიკის წინააღმდეგ, რომლის საფრთხესაც აზერბაიჯანის გრძნობენ; მეგრელებმა და სვანებმა უეცრად გაიხსენეს საკუთარი განსხვავებულობა დანარჩენი ქართველებისაგან; ჩეჩნებმა და ინგუშებმა, რომლებიც ფაქტობრივად ერთ ხალხს წარმოადგენენ, გადაწყვიტეს განცალკევება. თუმცა, სავარაუდოდ, ამ უკანასკნელ შემთხვევას ძირითადად პოლიტიკური საფუძველი ჰქონდა, რადგან ინგუშები ფიქრობდნენ, რომ რუსეთის ფარგლებში ყოფნა აუცილებელი იყო სრული ტერიტორიული რეაბილიტაციისა და 1943 წლიდან ჩრდილოეთ ოსეთის მმართველობის ქვეშ არსებული პრიგოროდნის რაიონის დაბრუნებისათვის.

ძირითადად, ერი-სახელმწიფოს მშენებლობის (nation-building) პროცესი კავკასიის რესპუბლიკებში დღემდე წარუმატებელი იყო. მთავრობებმა ვერ შეძლეს გაეღვივებინათ უმცირესობებში იმის განცდა, რომ ისინი სახელმწიფოს შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენენ. ეს იმიტაც იყო განპირობებული, რომ ეთნიკურ კონფლიქტები, რომელიც მთელ რეგიონს მოედო, უმრავლეს შემთხვევაში წინ უსწრებდა საბჭოთა კავშირის დაშლას. მაშასადამე, დეზინტეგრაციული პროცესები მაშინ დაიწყო, როდესაც ჯერ კიდევ ნაადრევია საუბარი ერი-სახელმწიფოების მშენებლობის პოლიტიკაზე, რომელიც შემდგომში რესპუბლიკებში საბჭოთა იდენტობის რღვევისაკენ იყო მიმართული.

რეგიონის ახალი პოლიტიკური სტრუქტურით გამოწვეულმა იდენტობის ძიებამ მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია მშვიდობაზე რეგიონში. როგორც თედ გურმა (Ted Gurr) აღნიშნა, არსებობს ეთნიკური მობილიზაციის ორი წინაპირობა: ძლიერი ჯგუფური იდენტობა და დისკრიმინაცია ეთნიკურ საფუძველზე²¹.

კავკასიის ეროვნებებში (nationalities) კოლექტიური (communal) იდენტობის განცდის გაღვივებამ გადამწყვეტი როლი ითამაშა ეთნიკური მობილიზაციის ღია კონფლიქტად გადაქცევაში. ეთნიკურ საფუძველზე არსებული თუ საბჭოთა კავშირში ადამიანის უფლებათა სრული უგულვებელყოფით გამოწვეული დისკრიმინაციის განცდა 1980-იან წლებზე გაცილებით ადრე არსებობდა და ბევრ ადგილას დროთა განმავლობაში შესუსტდა. აქედან გამომდინარე, 1980-იანი

²¹ იხ. Stephen Jones, "Georgia: A Failed Democratic Tradition" Bremmer and Taras-ის წიგნში *Nations and Politics in Soviet Successor States*, pp. 288-310, p. 291.

წლების დასასრულს უმცირესობათა მზარდი კონფლიქტური განწყობის ძირითადი მიზეზი არა დისკრიმინაცია, არამედ ჯგუფური იდენტობის განცდის გამძაფრება იყო. ეს ვითარება შეიძლება დავინახოთ კონფლიქტების უმრავლესობაში, რომლებიც მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში მსოფლიოში მძვინვარებდა. უმცირესობები მიისწრაფოდნენ მათი იმჟამინდელი სტატუსის გადახედვისაკენ და გამოთქვამდნენ პრეტენზიას საკუთარი რესპუბლიკის არსებობის უფლებაზე.

რამ განაპირობა ეს პრეტენზიები? შესაძლოა გაჩენილიყო აზრი, რომ ავტორიტარული საბჭოთა სისტემის დაშლის შემდეგ შექმნილმა თავისუფალმა ატმოსფერომ მანამდე არსებული ფარული პრეტენზიები ზედაპირზე ამოატივტივა. ჯერ კიდევ ათი წლის წინ საბჭოთა კავშირში მცხოვრები მუსლიმების ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი მკვლევარი ალექსანდრე ბენიგსენი (Alexandre Bennigsen) აცხადებდა, რომ, მაგალითად, ყარაჩაელებსა და ბალყარებს უკიდურესად სუსტი ეროვნული, მაგრამ ძლიერი ტომობრივი და ლოკალური იდენტობის განცდა ჰქონდათ²². ასეთი ვითარებიდან ეროვნული თვითგანსაზღვრამდე (self-determination) დიდი მანძილია, რომელიც შეიძლება დაძლეულიყო მხოლოდ ერთიანობისა და ჯგუფური იდენტობის გამძაფრებით პოსტსაბჭოთა ეპოქაში. იმ ფაქტის გათვალისწინებით, რომ კავკასიაში ორმოცდაათზე მეტი სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფი ცხოვრობს, ცხადია, რომ თუნდაც მცირერიცხოვანი ამგვარი შემთხვევა საბედისწერო იქნება რეგიონში მშვიდობისა და სტაბილურობისათვის. დაღესტნის რესპუბლიკაში, რომლის დაახლოებით ორმილიონიან მოსახლეობაში ოცდაათზე მეტი ეთნო-ლინგვისტური ჯგუფია, სახალხო ფრონტები გაჩნდა ბევრ შედარებით დიდ ეროვნებაში (nationality), რომლებიც ცდილობდნენ პრივილეგიებისა და კეთილგანწყობის მოპოვებას მხოლოდ საკუთარი ჯგუფისათვის. ამგვარი, ხშირად ურთიერთსაწინააღმდეგო მისწრაფებები, ბუნებრივია, სერიოზულ საფრთხეს წარმოადგენს და ადვილად შეუძლია ისეთი საზოგადოების ფაქიზი მრავალეთნიკური ბალანსის დარღვევა, როგორც დაღესტანია. ამავე დროს, კავკასიის ომგამოვლილი ქვეყნების მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობა მხოლოდ ამძიმებს ამ ფეთქებად ვითარებას.

ღია და ფარული კონფლიქტების მართვის თვალსაზრისით, იდენტობათა პოლარიზაცია, რომელზეც ზემოთ იყო საუბარი, განსხვავებული გამოწვევაა. მან უკიდურესად მძაფრი ფორმა მიიღო იმ კონფლიქტებში, რომლებიც ურთიერთსიძულვილში გადაიზარდა. შესაბამისად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ კონფლიქტში ჩართული ხალხების ძლიერი ჯგუფური (communal) იდენტობის შესუსტებისათვის ხანგრძლივი დრო იქნება საჭირო. მიუხედავად იმისა, რომ მრავალ შემთხვევაში კონფლიქტების გავრცელების საშიშროება რეალურად არსებობდა, კავკასიის ყველა ღია კონფლიქტი (მთიანი ყარაბაღი, სამხრეთ ოსეთი, აფხაზეთი, პრიგოროდნის რაიონი და ჩეჩნეთი) შეჩერებულ იქნა. ეს არ ნიშნავს, რომ მათ გავლენა არ იქონიეს მეზობელ ხალხებზე. უფრო პირიქით, კავკასიაში არსებულმა მუდმივად არასტაბილურმა ვითარებამ და ფაქტმა, რომ

²² ob.Darrell Slider, "Crisis and Responce in Soviet Nationality Policy: The Case of Abkhazia", Central Asian Survy, vol. 4, no. 4, 1985, pp.51-68.

რეგიონი სავსეა ყველა სახის იარაღით, მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ეთნიკური მობილიზაციის პროცესს და რეგიონში მცხოვრებ ხალხებში დაუცველობის შეგრძნებს წარმოშვა. რეგიონული ეკონომიკის მძიმე მდგომარეობამ ელემენტარული საარსებო საშუალებების უკმარისობა განაპირობა; გაჩნდა საშიშროება, რომ მწირი რესურსებისათვის ბრძოლა ეთნიკურ ჯგუფებს შორის დაპირისპირების ფორმას მიიღებდა. ასეთი საშიშროება არსებობდა რუსეთის ფედერაციაში 1998 წლის ეკონომიკური კრიზისის შემდეგ, გამომდინარე იქიდან, რომ ჩრდილოეთ კავკასიის რესპუბლიკათა უმრავლესობის შემოსავლები ფედერალური ბიუჯეტის სუბსიდიებზეა დამოკიდებული. რეგიონული განსხვავება ხშირად ემთხვევა ეთნიკურ საზღვრებს; ამასთან, განსხვავებანი, რომლებიც, შეიძლება, არც იყოს ეთნიკურად განპირობებული, ხშირად სწორედ ასეთად აღიქმება. თუ ასეთ შემთხვევაში მოსახლეობა უკვე მობილიზებულია ძლიერი კოლექტიური იდენტობით, ეთნიკური კონფლიქტი რეალურ საშიშროებად იქცევა.

სხვა მთავარი ფაქტორი, რომელიც შეიძლება დაგვეხმაროს კავკასიის კონფლიქტების არსის გარკვევაში და რომელზეც მიუთითებს, მაგალითად, ნილ მაკფარლინი, არის სრუქტურული არასტაბილურობა. მაკფარლინის სიტყვებით, სისუსტე საერთო და ყველაზე თვალშისაცემი მახსიათებელია იმ სახელმწიფოებისთვის, რომლებიც ქმნიან კავკასიის რეგიონულ სისტემას. გარდა საბჭოთა ტერიტორიული დაყოფის მემკვიდრეობისა, მკვლევარი ასახელებს სხვა მნიშვნელოვან ფაქტორებს, რომლებიც განაპირობებენ პოლიტიკურ არასტაბილურობას კავკასიის ქვეყნებში. პირველი – ესაა საბჭოთა მემკვიდრეობა. საბჭოური ავტონომიისა და საერთოდ სახელმწიფო სტრუქტურის არსებობის შედეგების გარდა, საბჭოთა ეპოქამ შედეგად მოიტანა მოსახლეობას გაუცხოება თანამონაწილეობის პოლიტიკისაგან, უფრო მეტიც, გააღრმავა უნდობლობა სახელმწიფოს, ხელისუფლების და ინსტიტუტების მიმართ, რომლებიც რესპუბლიკებს მართავდნენ.

პოლიტიკური კულტურის ნაკლებობამ ხელი შეუწყო ეთნიკური პოლიტიკისა და „პოლიტიკური ლოზუნგომანიის“ ზრდას. ამ ფენომენზე მიუთითებს ნაციონალისტი პოლიტიკოსების გავლენას ზრდა საქართველოში (ზვიად გამსახურდია), აზერბაიჯანში (აბულფაზ ელჩიბეი, ისკანდერ ჰამიდოვი) და ჩეჩნეთში (ჯოჰარ დუდაევი) და სომხეთში (ორივე პრეზიდენტი – ტერ-პეტროსიანი და კოჩარიანი – ხელისუფლებაში ყარაბაღის ტალღაზე მოვიდნენ) 1990-იან წლებში.

არასტაბილურობის წარმომშობი სხვა მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო ეკონომიკის კატასტროფული დაქვეითება მთელს რეგიონში. ამაში თავისი წვლილი მიუძღვის საბჭოთა კავშირის დროინდელი სავაჭრო ურთიერთობების მოშლას რეგიონის შიგნით და ყოფილი საბჭოთა კავშირის დანარჩენ ნაწილებთან, რაც, გარკვეულწილად, გამოწვეული იყო რეგიონში არსებული კონფლიქტებით და რასაც მოჰყვა ბლოკადები და ემბარგოები. თუმცა, ამას, პირველ რიგში, საბჭოთა კავშირის ეკონომიკური სტრუქტურა განაპირობებდა, რომელიც მიზნად ისახავდა პერიფერიული რესპუბლიკების მოსკოვზე ეკონომიკური დამოკიდებულების უზრუნველყოფას. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პროცესი კიდევ ერთი მიზეზია. მდგომარეობის გაუმჯობესება

მხოლოდ 1990-იანი წლების მეორე ნახევარში დაიწყო, თუმცა ეს აღმავლობა ძნელად შეედრებოდა ამ ათწლეულის პირველი ნახევრის ეკონომიკურ ვარდნას.

მაკფარლეინის დასკვნით, რეგიონის ყველა სახელმწიფო სუსტია. მათ არა აქვთ შესაძლებლობა, მოიპოვონ საკმარისი რესურსები საკუთარ საზოგადოებებში, რათა თავი დაიმკვიდრონ როგორც ჭეშმარიტად სუვერენულმა ერთობებმა. ამ ქვეყნების მოსახლეობას ნაკლები კავშირი აქვს საკუთარ მთავრობებთან, რომლებიც ვერ აკონტროლებენ, თუ რა ხდება მათ ტერიტორიებზე. ისინი ღრმა ეკონომიკური კრიზისის პირისპირ აღმოჩნდნენ. ეს კი სუვერენულ სახელმწიფოებს შორის მშვიდობიანი ურთიერთობისათვის ან მეზობელი ძლიერი პოლიტიკური მოთამაშეებისაგან თავდასაცავად საკმარის საფუძველს ვერ ქმნის.

საერთაშორისო ურთიერთობები კავკასიაში წარმოდგენილია შიდა და გარე სამკუთხედების სახით; მიმდინარეობს ამ უკანასკნელის ოთკუთხედად გარდაქმნის პროცესი. შიდა სამკუთხედს ქმნის ურთიერთობა სამ სამხრეთკავკასიურ სახელმწიფოს შორის. როგორც მაკფარლეინი აღნიშნავს, ამ სახელმწიფოებს შორის პრობლემები მათ შორის არსებული რთული ურთიერთობებიდან გამომდინარეობს. ურთიერთობების სირთულე და ერთმანეთთან ნებაყოფლობითი თანამშრომლობის გამოცდილების ნაკლებობა შეიძლება განხილულ იქნეს, როგორც დესტაბილიზაციის მთავარი ფაქტორი. ფაქტია, რომ რეგიონის ორი სახელმწიფო – საქართველო და აზერბაიჯანი – მესამე ქვეყანას – სომხეთს – მთავარ საფრთხედ განიხილავს, როგორც საკუთარი თავისთვის, ასევე მთელი რეგიონისათვის. სომხეთს ტერიტორიული პრეტენზიები აქვს ორივე ქვეყანასთან. ეს პრეტენზიები საქართველოს შემთხვევაში ფარულად გამოიხატება, ხოლო აზერბაიჯანის მიმართ ღიად ვლინდება.

ეს გარემოება შეიძლება ჩაითვალოს კავკასიაში არასტაბილურობის გამომწვევ ერთ-ერთ მიზეზად. ამ შეხედულების თანახმად, სომხური ირედენტოზი ხელს უშლის კავკასიის სამ სახელმწიფოს შორის უსაფრთხოების სფეროში თანამშრომლობას, სანაცვლოდ კი შედეგად მოაქვს ნულოვანი შედეგი სომხეთ-აზერბაიჯანის დაპირისპირებაში. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო კონფლიქტში ნეიტრალიტეტს ინარჩუნებს, მას კარგი ურთიერთობა აქვს აზერბაიჯანთან, რადგან ორივე ქვეყანას მსგავსი პრობლემები აქვს ტერიტორიული მთლიანობის შენარჩუნების თვალსაზრისით. უფრო მეტიც: სომხურ-აზერბაიჯანული "ნულოვანი თამაში" საშუალებას აძლევს უცხო ქვეყნებს, რეგიონში თავიანთი ინტერესების დასაცავად მხარი დაუჭირონ ერთ ან მეორე მხარეს. აქედან გამომდინარე, ძლიერია კონკურენცია გარე სამკუთხედში შემავალ თურქეთს, რუსეთსა და ირანს შორის.

სხვა თვალსაზრისის თანახმად, რეგიონში უსაფრთხოების თვალსაზრისით არსებული რთული ვითარების საფუძველი საქართველოსა და აზერბაიჯანის მთავრობების მიერ თავიანთი "მინიიმპერიების" შენარჩუნების ჯიუტ მცდელობებში და მათ მიერ ხალხთა თვითგამორკვევის უფლების იგნორირებაშია საძიებელი. ამ შეხედულებას, რომელიც პოპულარულია სომხეთში, მხარს უჭერს რუსი ანალიტიკოსების ნაწილი. თუმცა, ეს შეხედულება ხანდახან წინააღმდეგობრივად გამოიყურება, როცა რუსეთის ტერიტორიული

მთლიანობის დაცვა ხდება ჩეჩნების აჯანყების ჩახშობით, ამავე დროს კი საქართველოსა და აზერბაიჯანს საყვედურობენ იმის გამო, რომ ისინი, როგორც ს.მიქოიანი ამტკიცებს, ყველანაირად ცდილობენ თავიანთ პატარა იმპერიების ხელშეუხებლობის დაცვას.

არსებობს დიამეტრულად განსხვავებული მოსაზრებები კავკასიაში არსებულ პრობლემათა საფუძვლების შესახებ. მიუხედავად ამისა, სრულიად აშკარაა, რომ სამ კავკასიურ ქვეყანას შორის უსაფრთხოების საკითხებში კონსენსუსის მიუღწევლობა გარე სამკუთხედს აქტიურობის საშუალებას აძლევს.

რამდენიმე საუკუნეა, კავკასიურ ურთიერთობებში უშუალოდ არიან ჩართულნი რუსეთი, თურქეთი და ირანი. ამ სამ სახელმწიფოს შორის ისეთივე დისბალანსი ჩამოყალიბდა, როგორც არსებობს სამ კავკასიურ ქვეყანას შორის. ირანისა და რუსეთის საერთო ინტერესები საშუალებას აძლევდა მათ, კავშირი შეეკრათ თურქეთის წინააღმდეგ. ამით ორივე ქვეყანა ცდილობდა აღეკვეთა თურქეთისა და დასავლეთის გავლენის ზრდა კავკასიასა და ცენტრალურ აზიაში. ამ სამკუთხედში თურქეთის სასარგებლოდ აშშ ჩართვამ კიდევ უფრო დაამძიმა ისედაც რთული ურთიერთობები. შედეგად, გაიზარდა კავკასიის გეოპოლიტიკური მნიშვნელობა, რამაც, თავის მხრივ, გაართულა ურთიერთობები კავკასიის სახელმწიფოებს შორის. ამან, მრავალი მიზეზის გამო, უფრო შეაფერხა ვიდრე დააჩქარა რეგიონში არსებული კონფლიქტების მოგვარების პროცესი.

პირველ რიგში, ოთხივე დაინტერესებული სახელმწიფო უფრო საკუთარი ინტერესებისთვის იღვწის, ვიდრე რეგიონში კონფლიქტების ობიექტურად და უანგაროდ მოგვარებისათვის. მთიანი ყარაბაღის მამარი მხარეები იხსენებენ, როცა ისეთი ქვეყნები როგორებიცაა შვედეთი და ფინეთი მოლაპარაკებებში შუამავლებად ჩაერთვნენ. მეორე მხრივ, დიდი სახელმწიფოების აზრით, კონფლიქტის მხარეებს ურჩევნიათ დაიცადონ და დაელოდონ, ვიდრე მოწინააღმდეგესთან პირისპირ მოლაპარაკებების გზით კომპრომისებს მიაღწევენ. აზერბაიჯანისა და სომხეთის პრეზიდენტების შეხვედრამ თითქოს დაარღვია ეს ტენდენცია, მაგრამ შედეგები ჯერაც არ ჩანს. იმის მაგივრად, რომ ახლა მიაღწიონ კომპრომისებს, დაპირისპირებულ მხარეებს ურჩევნიათ დაელოდონ მომავალში, მაშინ, როცა გაძლიერდებიან, უკეთესი შეთანხმების შესაძლებლობას. მათი აზრით, ამას რომელიმე დიდ სახელმწიფოსთან ალიანსის გზით მოახერხებენ. აქედან გამომდინარე, დიდი მნიშვნელობა ენიჭება კავკასიაში დიდი სახელმწიფოების ინტერესებისა და მოქმედებების კვლევას.

სხვადასხვა სახის და მიმართულების საინფორმაციო საშუალებების საერთაშორისო ურთიერთობის, ან უფრო ხშირად, გაზეთების ცხელი ამბების განყოფილებებში, რომლებიც კავკასიურ კონფლიქტებს ეხება, იშვიათად თუ შეხვდები სტატიათ, სადაც ნახსენები არ იქნება, რომ კონფლიქტი არსებობს "მუსლიმ აზერბაიჯანელებსა და ქრისტიან სომხებს", ან "ქრისტიანულ რუსეთსა და მუსლიმ ჩეჩენ მემბოხებს" შორის. კიდევ უფრო უარეს შემთხვევაში, საუბარია "ქრისტიან ქართველებსა და მუსლიმ აფხაზებს შორის" არსებულ კონფლიქტზე. ამ კონფლიქტების რელიგიურ მიზეზების ხაზგასმით, ნებისთ თუ უნებლიედ, ამარტივებენ მათ არსს. სხვა სიტყვებით, ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ დაპირისპირებული მხარეები სხვადასხვა რელიგიის აღმსარებლები არიან, შეიძლება საკმარისი აღმოჩნდეს იმ მკითხველისთვის, რომელსაც აინტერესებს,

რა არის სინამდვილეში ამ კონფლიქტების მიზეზები; იგი თავისუფლდება დეტალებში ჩაძიების საჭიროებისაგან.

საინტერესოა, რამდენად სწორია კონფლიქტების ამგვარი ახსნა: ან, იქნებ, გამოხატავს დასავლეთის სურვილს, მარტივი ახსნა მოუძებნოს პრობლემას, რომელიც სინამდვილეში სულაც არ არის მარტივი ან ადვილად გასაგები გაუთვინობიერებელი მოქალაქისთვის.

ამ შემთხვევაში, შეიძლება არსებობდეს სურვილი, გარკვეული თეორიის საფუძველზე, კონფლიქტის იმგვარად წარმოჩენისა, თითქოს იგი, თუ მთლიანად არა, მნიშვნელოვანწილად მაინც რელიგიური ფაქტორითაა განპირობებული. როგორც გაირკვა, ის რომ კონფლიქტში მონაწილე ორი მხარე სხვადასხვა რელიგიური აღმსარებლობისაა, საკმარისი საფუძველს არ იძლევა იმის სამტკიცებლად, რომ კონფლიქტი რელიგიური ხასიათისაა. რელიგია უნდა იყოს კონფლიქტის მთავარი განმაპირობებელი ფაქტორი; რელიგია უნდა იყოს კონფლიქტის ამოსავალი, ან კონფლიქტი, მისი მონაწილე მხარეებიდან ერთ-ერთის მიერ მაინც, უნდა გაიზარებოდეს მკაფიო რელიგიური ცნებებით. შეიძლება საუბარი სხვა ქვეყნებში “რელიგიურ თანამომხმეთა” დარაზმვაზე, როგორც მიმდინარე კონფლიქტის პასუხზე. რელიგია კონფლიქტის განმაპირობებელ ფაქტორად შეიძლება ჩაითვალოს მაშინ, თუ არსებობს ჩამოთვლილთაგან ერთი პირობა მაინც: 1) რომელიმე მხარე მიმართავს რელიგიურ აზროვნებას კონფლიქტის ლეგიტიმაციის მიზნით; 2) მხარეების პოლარიზაცია ეფუძნება უმთავრესად რელიგიურ იდენტობას და/ ან თეოლოგიურ განსჯას.

კავკასიის კონფლიქტების ანალიზის დროს და კონფლიქტის არსის გარკვევის მცდელობისას ცხადი ხდება, რომ მათი მთავარი მიზეზი ტერიტორიათა კონტროლისათვის დაპირისპირებაა. როგორც უკვე ნაჩვენები იქნა, ოთხი კონფლიქტი მიმდინარეობს საბჭოთა პერიოდში ეთნიკური პრინციპით შექმნილ ავტონომიათა ტერიტორიებზე, რომლებიც ცდილობენ გათავისუფლდნენ ცენტრალური ხელისუფლების კონტროლისგან. ყველამ ისარგებლა საბჭოთა კავშირის დაშლით და კონსტიტუციური ვაკუუმის ფონზე დამოუკიდებლობა გამოაცხადა იმავე დროს, როცა ამის შესახებ გადაწყვეტილება მიიღო თხუთმეტმა მოკავშირე რესპუბლიკამ. მხოლოდ პრიგოროდნის კონფლიქტის შემთხვევა განსხვავდება დანარჩენებისგან. ეს არის კონფლიქტი რუსეთის ფედერაციაში შემავალ ორ რესპუბლიკას შორის ტერიტორიის ნაწილის გამო, რომელსაც ადრე ინგუშები აკონტროლებდნენ, მაგრამ 1944 წელს ხელში ჩაიგდო ჩრდილოეთ ოსეთმა. ზემოთ დასახელებული ხუთი კონფლიქტი თავისუფლად შეიძლება ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტების ჯგუფს მივაკუთნოთ. მათ არ გააჩნიათ იდეოლოგიური კომპონენტი, თუ ნაციონალიზმს არ მივიჩნევთ იდეოლოგიად. ეკონომიკა შეიძლება მხოლოდ ხელშემწყობ ფაქტორად განიხილებოდეს. სომხების მტკიცებით, მთიანი ყარაბაღი ეკონომიკურ დისკრიმინაციას განიცდიდა საბჭოთა აზერბაიჯანის მხრიდან. მიზეზი იმისა, თუ რატომ არ თანხმდებიან ეს ერთობები სხვების კონტროლს საერთო ტერიტორიაზე, მათ ეთნიკურ კუთვნილებასა და სხვა ეთნოსის მიმართ სიძულვილშია საძიებელი. შესაბამისად, არსებობს სხვა ჯგუფის წევრების კონტროლის ქვეშ მოქცევის შიში. ფაქტობრივად, კონფლიქტების მთავარი

განმსაზღვრელი მიზეზი უნდობლობაზე და შიშზე დაფუძნებული უსაფრთხოების დილემაა.

შეიძლება, მიზეზად დასახელდეს ურთიერთამრეკლავი, სარკისებური (mirroring) ნაციონალიზმი, რომელიც ერთმანეთის წინააღმდეგ არის მიმართული, მაგრამ, ამავე დროს, ერთმანეთის გარეშე ვერ არსებობენ. ასევე ადვილად შეიძლება ეს კონფლიქტები, რომლებიც ეთნიკურობის პოლიტიზაციითაა განპირობებული, ეთნოპოლიტიკურად მივიჩნიოთ

ამ ეთნოპოლიტიკურ კონფლიქტებში რელიგია ხშირად ასრულებს ორი ერთობის გამმიჯნავი ფაქტორის როლს. ეთნიკურობაზე საუბრის დროს აუცილებელია იმის გარკვევა, თუ რა განსხვავებაა ორ ჯგუფს შორის. ყველა შემთხვევაში, მოწინააღმდეგე ჯგუფები განსხვავდებიან იმით, რომ საუბრობენ სხვადასხვა ენაზე, ერთმანეთისგან განცალკევებით ცხოვრობენ და აქვთ სხვადასხვა სოციალური სტრუქტურა. აქედან გამომდინარე, მათ აქვთ წარსულის განსხვავებული ფონი და, უმრავლეს შემთხვევაში, ერთმანეთის მიმართ უნდობლობის ხანგრძლივი ისტორია. რადგანაც ვეხებით ჩეჩნებსა და რუსებს, სომხებსა და აზერბაიჯანელებს, ინგუშებს და ოსებს, უნდა აღვნიშნოთ, რომ მათი განსხვავებული რელიგიური აღმსარებლობა უეჭველად იქნებოდა დამატებითი ფაქტორი მათ შორის არსებული დაპირისპირებისა და უნდობლობისათვის.

ეთნიკურობის და არა რელიგიის პოლიტიზაცია. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ მოხდა ეთნიკურობის, და არა რელიგიის პოლიტიზაცია. ამ შემთხვევაში რელიგიას, უბრალოდ, თავისი ადგილი ჰქონდა ეთნიკური იდენტობის სხვა დეტერმინანტებს შორის. ამის კარგი მაგალითია საქართველო, სადაც საბჭოთა პერიოდში სამი ავტონომიური ტერიტორია შედიოდა: აფხაზეთი, აჭარა და სამხრეთ ოსეთი. მხოლოდ აჭარაში, სადაც მუსლიმი ქართველები ცხოვრობენ, არსებობს გამოკვეთილი რელიგიური განსხვავება. ამასთანავე, იმ ფაქტორმა, რომ აჭარლებსა და ქართველებს აქვთ საერთო ენა და იდენტობის სხვა მრავალი საერთო ელემენტი, და გამონაკლისს მხოლოდ რელიგია წარმოადგენს, ხელი შეუწყო თბილისსა და ბათუმს შორის კონფლიქტის ესკალაციის თავიდან აცილებას. მეორე მხრივ, სამხრეთ ოსები ორთოდოქსი ქრისტიანები არიან, ისევე როგორც აფხაზთა უმრავლესობა; თუმცა მათ ქართველებისაგან ეთნიკური იდენტობის სხვა დეტერმინანტები განასხვავებს. ამ ფაქტორის მიუხედავად, კონფლიქტი საქართველოს ცენტრალურ ხელისუფლებასა და ამ ტერიტორიებს შორის მწვავე და სასტიკი იყო. ომი აფხაზეთში პერიოდულად, თითქოს, მოგვარებისკენ მიდის, მაგრამ ხანდახან ისეთივე ძნელად მოსაგვარებელი ჩანს, როგორც ჩეჩნეთისა და მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტები. აფხაზეთი ერთადერთია ხუთ კონფლიქტს შორის, სადაც 1998 წლის მაისში საომარი მოქმედებები განახლდა.

სომხური საზოგადოებრივი აზრი, სხვა კავკასიელი ერების მსგავსად, საკმაოდ მძიმე კოლონიური წარსულით და მოგონებებით შეეგება ახალ, პოსტსაბჭოთა ეპოქას. ბუნებრივია აქაც გამძაფრდა ნაციონალისტური ტენდენციები, რომელიც მუდამ ორიენტირებული იყო დაკარგული "დიდი არმენიის" აღდგენისაკენ; ანუ იმდროინდელი სომხური საზოგადოება თვითიდენტიფიცირებას უფრო ფიქტიურ, სულ მცირე, მრავალი თაობის წინ

არსებულთან ახდენდა, და არა იმ ახლადგამოჩევილ სახელმწიფოსა და მის საზღვრებთან, რომლის ფარგლებშიც სუვერენული ქვეყნის მშენებლობა უნდა წარმართულიყო. 1990 წლის პირველი საპარლამენტო არჩევნებიც სომხურმა ნაციონალურმა მოძრაობამ მოიგო, რომელმაც "მიაცუმ"-ის დოქტრინა, ანუ ყარაბაღისა და ანატოლიის შემოერთების იდეა წამოაყენა. შეიძლება ითქვას, უმეტესი წილი ეროვნული თვითგამორკვევისა ყარაბაღის სომხობის ეროვნული ინტერესების დაცვისაკენ იყო მიმართული.

თავად არწახის, იგივე ყარაბაღის საკითხი სომხეთის დამოუკიდებლობის მოპოვებამდე, 1988 წელს გამძაფრდა, როდესაც ადგილობრივმა ხელისუფლებამ აზერბაიჯანისა და მოსკოვის პოლიტიკურ ცენტრებს ავტონომიის საბჭოთა სომხეთში გაერთიანება მოსთხოვეს. ამ მოვლენამ და მისმა შედეგებმა, შეიძლება ითქვას, მთლიანად განსაზღვრა სომხური საზოგადოების შემდგომი განვითარების ხასიათი. განსაკუთრებით ესმებოდა ხაზი 1921 წ. სტალინის მეთაურობით კომუნისტური მთავრობის მიერ ყარაბაღის ტერიტორიის აზერბაიჯანისთვის გადაცემას, ასევე 1915 წლის გენოციდს, რომელის მსხვერპლის რიცხვი, სომხური წყაროებით, 2,000,000-მდე იყო გაზვიადებული²³. სწორედ ამის გამო, ყარაბაღის ომში სომხის მიერ აზერბაიჯანელი თურქთან იყო გაიგივებული და დღემდე ასეა. მთიანი ყარაბაღის ავანტიურამ სომხეთს ცოცხალი ძალის დიდი დანაკარგი, ეკონომიკური ბლოკადა და ეკონომიკური უპერსპექტივობა მოუტანა, ასევე ასობით ათასი სომხის ემიგრაციაში წასვლა. მიუხედავად ამისა, 90-იანი წლების პათოსი, თუნდაც ქართული საზოგადოებისაგან განსხვავებით, დღემდე შენარჩუნებულია. ამაში გადამწყვეტ როლს უსაფრთხოების მომენტი თამაშობს: სომეხი საკუთარი კულტურული თავისთავადობისა და მემკვიდრეობის შენარჩუნების უმთავრეს გარანტს, საკუთარი იდენტობის უსაფრთხოების უზრუნველყოფის საშუალებას ანტითურქულ ძალაში ხედავს, იქნება ეს ქრისტიანული რუსეთის ფედერაცია თუ (უარეს შემთხვევაში) ირანის ისლამურ რესპუბლიკა. ეს, ალბათ, კვლავ მძიმე კოლონიური წარსულით აზროვნების ნაყოფია, რაც, ზოგადად, მთელი რეგიონისათვისაა დამახასიათებელი.

რელიგიური კონფლიქტების განმსაზღვრელი ფაქტორების ურთიერთშედარებისას, ძნელია რომელიმე კონფლიქტის განსაზღვრა რომელიმე მათგანით. ფაქტია, რომ არც ერთ შემთხვევაში, კონფლიქტში მონაწილე რომელიმე მხარე არ მიმართავდა რელიგიურ აზროვნებას კონფლიქტური ქცევის ლეგიტიმაციისათვის. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ მეომარ მხარეთა გარკვეულმა დაჯგუფებებმა მიმართეს რელიგიის ექსტრემისტულ ინტერპრეტაციას. ეს განსაკუთრებით ითქმის ჩეჩნეთ-რუსეთის ომთან მიმართებაში, სადაც ისლამი დროდადრო გამოიყენებოდა ხალხის შესაკავშირებლად. ამავე დროს, მრავალი მკვლევარი აღნიშნავს ადათის, ჩვეულებითი სამართლის უპირატესობას ისლამის კანონებთან შედარებით.

²³ არნოლდ ჯოზეფ ტონინი, რომელიც იმ დროისთვის ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროსთვის სადაზვერვო სამუშაოებს ატარებდა რეგიონში, ყველაზე სანდო ინფორმატორად სახელდება. მისი გამოთვლებითა და დაკვირვებით, ანატოლიაში 1915 წლისათვის 1,800,000 სომეხს უნდა ეცხოვრა.

რელიგიას იყენებდნენ როგორც პოლიტიკურ იარაღს, და არა როგორც თვითკმარ ფაქტორს. ანატოლ ლიევენ (Anatol Lieven) 1994 წლის ნოემბერში იმოწმებს ჯოხარ დუდაევს, რომელიც აღნიშნავდა, რომ შარიათი, ისლამის კანონები, იყო ერთ-ერთი გზა რუსეთის აგრესიის წინააღმდეგ საბრძოლველად, მაგრამ თუ რუსები შეწყვეტდნენ აგრესიას, შარიათი უკანა პლანზე გადაიწვედა.

სომხეთისა და აზერბაიჯანის შემთხვევაში, სომხეთის ეკლესიის კათოლიკოსი და აზერბაიჯანის სულიერი ლიდერი შეუერთდნენ თავიანთი ხალხის დემონსტრაციებსა და მოთხოვნებს 1988 წლის თებერვალში. ვაზგენ I, სრულიად სომეხთა კათოლიკოსმა, 1988 წლის 25 თებერვალს წერილი მისწერა გორბაჩოვს, სადაც სთხოვდა, გაეთვალისწინა მთიანი ყარაბაღის მოთხოვნები სომხეთთან შეერთების თაობაზე. ის ასევე გამოვიდა სომხეთის ტელევიზიით და მხარი დაუჭირა მოთხოვნებს. დაახლოებით ამავე დროს, სასულიერო პირები გამოჩნდნენ ერევანში გამართულ შეკრებებზე, სადაც მოითხოვდნენ მთიანი ყარაბაღის ანექსიას. 1989 წელს ვაზგენ I კიდევ ერთი დეკლარაცია გამოაქვეყნა, სადაც მან დაადასტურა თავისი პოზიცია მთიანი ყარაბაღის თვითგამორკვევის საკითხთან დაკავშირებით.

1988 წლის მიწურულს, ასპარეზზე გამოჩნდა სამხრეთ კავკასიის შეიხ-ულ-ისლამი აიათოლა ალაჰშუკურ ფაშაზადე. ეს მას შემდეგ მოხდა, რაც ის სასტიკად გააკრიტიკეს დუმილის გამო. თუმცა მან აზერბაიჯანის მთავრობას თავშეკავებულობისაკენ მოუწოდა. მუჰარამის დაწყებასთან დაკავშირებით, რომელიც შიიტებისთვის გლოვის თვეა, ფაშაზადემ დაგმო "ისლამის მტრები" და მორწმუნეებს მობილიზაციისაკენ მოუწოდა.

მიუხედავად ამისა, სულიერი ლიდერები არასდროს იყვნენ შესაბამისი მოძრაობების წინა რიგებში. მათი ქმედებები განპირობებული იყო უფრო იმის სურვილით, რომ არ დარჩენილიყვნენ მოვლენებს მიღმა; მათში არ იგრძნობოდა რელიგიური აღტკინება მტრის წინააღმდეგ. უფრო მეტიც, ისინი შეიკრიბნენ, რათა ემსჯელათ კონფლიქტის თაობაზე და ერთსულოვნად გაემიჯნენ ძალადობას. მაგალითად, 1994 წელს, ვაზგენი, ფაშაზადე და რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის მეთაური ერთობლივად მოუწოდებდნენ სომხეთისა და აზერბაიჯანის ლიდერებს "ხელის ჩამორთმევისა" და მშვიდობისაკენ.

კონფლიქტის ადრეულ ეტაპზე ლიდერთა მიერ გაკეთებული განცხადებების უფრო დეტალური ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ისინი "მხარს უჭერდნენ" სახალხო მოძრაობებს, მოუწოდებდნენ რა "მორწმუნეთა მობილიზაციისაკენ", მაგრამ ღიად არ მიმართავდნენ მოსახლეობის არც ერთ ჯგუფს და არ უბიძგებდნენ ხალხს ძალადობისაკენ; პირიქით, ისინი თავიანთ მთავრობებს თავშეკავებას ურჩევდნენ. საერთოდ, სულიერი ლიდერები ნაკლებად იყვნენ საბრძოლველად განწყობილი, ვიდრე ზოგადად მოსახლეობა ან პოლიტიკოსები. ეს ნამდვილად არ არის ის, რასაც შეიძლება მოველოდეთ "რელიგიური კონფლიქტის" შემთხვევაში.

რაც შეეხება ისლამურ ფუნდამენტალიზმს, ძნელია მის მხარდაჭერაში ფაშაზადეს დადანაშაულება. ამას ნათელი დასტურია მისი პასუხი "Sunday Telegraph"-ის კითხვაზე: სწამს თუ არა მას შარიათის? – "რა თქმა უნდა, მე მწამს შარიათის", მაგრამ იქვე ღიმილით დასძინა: "შეიხი რომ არ ვიყო,

შესაძლოა, სხვაგვარად მეპასუხა". ხალხს უნდა ჰქონდეს სახელმწიფოებრიობის ფორმის არჩევის საშუალება²⁴.

ამრიგად, ისევ და ისევ შეიძლება ითქვას, რომ მხარეთა პოლარიზაცია ეთნიკურ და პოლიტიკურ, და არა რელიგიურ საფუძვლებს ემყარებოდა.

ახლა ორიოდ სიტყვით ქართულ-ოსურ და ქართულ-აფხაზურ კონფლიქტებს შევეხეთ. ქართული იდენტობის ერთ-ერთი ძირითადი კომპონენტი ლინგვისტური იდენტობაა, ხოლო რელიგია მეორე პლანზეა გადაწეული. ამრიგად შესაძლებელია, რომ დამოუკიდებლობის ბრძოლის პირველ ეტაპზე ქართული ნაციონალიზმი ლინგვისტურ ნაციონალიზმად დახასიათდეს. კონფლიქტი ოსებთან და აფხაზებთან თავიდან ენის პრობლემით დაიწყო. 1988 წლის კანონს, რომელიც საქართველოში ქართული ენის პოზიციებს ამყარებდა, მღელვარება მოჰყვა აფხაზეთსა და სამხრეთ ოსეთში.

ოსეთთან დამაბულობა დაიწყო 1989 წლის დასაწყისში, რომელიც კანონთა ომის სახელითაა ცნობილი. ეს 1988 წლის ზემოთ ნახსენებ კანონს მოჰყვა. ოსებმა მოითხოვეს რეგიონში ქართულს, ოსურსა და რუსულს თანაბარი სტატუსი ჰქონოდათ, ხოლო შემდგომში ოფიციალურ ენად ოსურის გამოცხადება მოისურვეს.

ანალოგიური მოვლენები აღინიშნა აფხაზეთში. მართალია, აფხაზებსა და ქართველებს შორის დაპირისპირებები ჩახშობილ იქნა საბჭოთა პერიოდში, მაგრამ ეს მცდელობები წარმატებული არ იყო. არეულობები იყო 1957 და 1967 წელს, მაგრამ ღიად გამოვლინდა 1977 წელს, ბრეჟნევის საკონსტიტუციო რეფორმის დროს. აფხაზებმა ეს გამოიყენეს და კამპანია გააჩაღეს ლინგვისტური უფლებების მოსაპოვებლად, შემდეგ უფრო შორსაც წავიდნენ, მათ საქართველოსაგან გამოყოფა მოითხოვეს.

ამ საკითხზე როგორც აფხაზებთან, ასევე ოსებთან, კომპრომისის მიღწევა შეუძლებელი იყო, რადგანაც ქართველები აფხაზებსა და ოსებს განიხილავდნენ რუსეთის იარაღად, რათა მას მოეხდინა დესტაბილიზაცია საქართველოში და ხელი შეეშალა მისი დამოუკიდებლობისათვის. მიუხედავად იმისა, რომ უმცირესობების მოთხოვნები ლინგვისტური და კულტურული უფლებებისა საქართველოს და ქართველების ანალოგიური მოთხოვნების მსგავსი იყო, ქართველი ნაციონალისტები მათ ლეგიტიმურად არ მიიჩნევდნენ. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ავტონომიურ რეგიონებში რუსული ენა თამაშობდა დიდ როლს, და ოსებისა და აფხაზების მიერ რუსული ენის ძირითად ენად გამოცხადებამ გააძლიერა ქართველების ეჭვი მათ უკან რუსეთის დგომისა და მხარდაჭერის თაობაზე.

შეიძლება ითქვას, რომ ოსური და აფხაზური პრეტენზიები საქართველოსთან მიმართებაში ლინგვისტური ნაციონალიზმის ფარგლებს არ სცდებოდა, მაგრამ რიგი მიზეზების გამო, ის სერიოზული კონფლიქტის მიზეზად იქცა. ანტიკოლონიური და პოსტკოლონიური ნაციონალიზმის ტალღაზე აწყობილმა საქართველოს ხელისუფლებამ ვერ გაითვალისწინა ის დიდი საფრთხე, რომელიც ამ ყოველივეს უკან იმალებოდა.

²⁴ იხ.: Svante E.Cornell. Small Nations and Great Powers. A Study of Ethnopolitical Conflicts in the Caucasus, p.52.

კავკასიაში მიმდინარე პროცესების ასახვად, რიგი მკვლევრები და პოლიტიკოსები ხშირად მიმართავენ ჰანთინგტონის "ცივილიზაციათა კონფლიქტის" თეორიას. ამასთან, მეცნიერულ ინტერესს ხშირად გადაფარავს პოლიტიკური მოტივი, როდესაც კონფლიქტში მონაწილე რომელიმე მხარე ცდილობს "ცივილიზაციურ-რელიგიური შეუთავსებლობის" იდეის გამოყენებას.

შეიძლება თუ არა "ცივილიზაციური დარაზმვის" (ს.ჰანთინგტონი) პოლიტიკაზე საუბარი კავკასიის კონფლიქტებთან მიმართებაში? ერთი შეხედვით, თითქოს, ეს შესაძლებელია: რუსეთი მართებულად განიხილება აზერბაიჯანის წინააღმდეგ სომხეთის, ხოლო ინგუშეთის წინააღმდეგ ჩრდილოეთ ოსეთის მხარდამჭერად. რუსეთი ხშირად მიიჩნევა ანტიმუსლიმურ ძალად, რომელიც მხარს უჭერს მუსლიმების შეზღუდვას, დაწყებული ბოსნიიდან და კოსოვოდან, მთელი კავკასიის ჩათვლით – ტაჯიკეთამდე.

მაგრამ, ამავე დროს, რუსეთი მხარს უჭერდა აჭარლებსა და აფხაზებს საქართველოს წინააღმდეგ. კავკასიის ქვეყნებიდან რუსეთი ყველაზე მტრულად განწყობილია საქართველოს და არა აზერბაიჯანის მიმართ. აქ "ცივილიზაციურ სოლიდარობაზე" ლაპარაკიც ზედმეტია.

მუსლიმურ სამყაროში ძნელად თუ იარსებებს ერთიანი პოზიცია აზერბაიჯანისა და ჩეჩნეთის მხარდასაჭერად. მართალია, მრავალ მუსლიმურ ქვეყანაში იყო დემონსტრაციები, მიმართული ჩეჩნეთში რუსეთის პოლიტიკის წინააღმდეგ, მაგრამ ჩეჩენთა ამბოხს ყველაზე ძლიერი მხარდაჭერა მხოლოდ ბალტიის ქვეყნებსა და პოლონეთში ჰქონდა. ასევე, სწორედ სეკულარული თურქეთი, და არა ისლამისტური ირანი ყველაზე სერიოზულად უჭერდა მხარს აზერბაიჯანსა და ჩეჩნეთს კონფლიქტების დროს. განსაკუთრებით საინტერესოა ირანის პოლიტიკა კავკასიაში, რომელიც ამასთანავე მკაფიოდ აჩვენებს ევრაზიულ საერთაშორისო ურთიერთობებში რელიგიასთან შედარებით, ეთნიკურობის პრიორიტეტულობას. მრავალი მიზეზის გამო, რომლებიც, ძირითადად, დაკავშირებულია ირანის შიშთან აზერბაიჯანელთა ირედენტუიზმის (სახელმწიფოთა შორის პოლიტიკური გაყოფა) გამო, იმის გათვალისწინებით, რომ ირანში 20 მილიონი აზერბაიჯანელი ცხოვრობს, ირანი აგრძელებდა სომხების მხარდაჭერას აზერბაიჯანელთა წინააღმდეგ ომში, მიუხედავად იმისა, რომ აზერბაიჯანი ერთადერთი მნიშვნელოვანი სახელმწიფოა, სადაც, ირანის მსგავსად, მოსახლეობის უმრავლესობა შიიტია.

სამხრეთ კავკასიაში დღესდღეობით საუკეთესო ორმხრივი ურთიერთობები არსებობს აზერბაიჯანსა და საქართველოს შორის, მაშინ როდესაც საქართველო-სომხეთის ურთიერთობა ბევრად უფრო დამაბულია. ზოგიერთი სომეხი მკვლევარი აღნიშნავს, რომ სომხეთს აზერბაიჯანთან ომი რომ არ ჰქონოდა, შეიძლება კონფლიქტი ყოფილიყო საქართველოსთან, რომლის მიზეზი, ალბათ, საქართველოში, სომხეთთან მოსაზღვრე ჯავახეთის რეგიონში კომპაქტურად მცხოვრები სომეხი უმცირესობა იქნებოდა.

ერთი სიტყვით, კავკასიაში მიმდინარე პროცესებიდან ზოგიერთი აშკარად ვერ ჯდება ჰანთინგტონის "ცივილიზაციათა შეჯახების" ვერსიაში. ესენია: ქართულ-ოსური და ქართულ-აფხაზური კონფლიქტები; ასევე – აზერბაიჯანის თურქეთთან კავშირის საპირისპიროდ, ქრისტიანული სომხეთის დაახლოება შიიტურ ირანთან (90-იანი წწ., ამ დროს საქმე ენერგოსისტემათა ინტეგრაციამდე

კი მივიდა); მეორე მხრივ, ორი შიიტური სახელმწიფოს, აზერბაიჯანისა და ირანის ცივი ურთიერთობები. 1992 წელს, აფხაზეთის კონფლიქტის დროს, საქართველოს წინააღმდეგ, ჩრდ. კავკასიელ მუსლიმებთან ერთად, იბრძოდნენ ქრისტიანი კაზაკები. ზვიად გამსახურდიას კავშირი დუდაევთან, ბაქო-თბილისი-კიევის ღერძის შექმნის მცდელობა, კასპიის ნავთობის ევროპაში ტრანსპორტირება რუსეთის გვერდის ავლით, რუსეთ-ირანის – ორი ცივილიზაციურად განსხვავებული ქვეყნის – დაახლოება ასევე ეწინააღმდეგება ამ თეორიას.

კავკასიის ფაქტობრივი მასალის განხილვისას ჰანთინგტონის კონცეფციას ბევრი მოწინააღმდეგე გამოუჩნდა. მაგალითად, ნილ მაკფარლენის აზრით, ს.ჰანთინგტონის კონცეფცია კავკასიასთან მიმართებაში "კონცეპტუალური თვალსაზრისით ბუნდოვანი, ემპირიულად არაზუსტი და რეგიონისთვის ერთგვარად საფრთხის მატარებელია"²⁵. მაკფარლენს ეჭვი შეაქვს თვით იმაში, თუ რატომ არის ცივილიზაციური კუთვნილება ყველაზე ძლიერი ფაქტორი, ამის დამამტკიცებელი არგუმენტები მას არცთუ ისე საფუძვლიანად ეჩვენება: ჰანთინგტონთან ცივილიზაციური კუთვნილება განიხილება როგორც დამოუკიდებელი ფაქტორი, რომელიც გავლენას ახდენს ადამიანების ინტერესთა განსაზღვრასა და მათ შემდგომ ქმედებაზე. მაგრამ სრულებითაც არაა ცხადი, რატომ უნდა მოვახდინოთ ცივილიზაციური კუთვნილების ფაქტორის ამგვარი ინტერპრეტაცია²⁶.

ძალზე საინტერესოა ჰანთინგტონის თეორიის მაკფარლენისეული ანალიზი კავკასიასთან მიმართებაში. რას უწინასწარმეტყველებს ეს თეორია კავკასიას? ამ თეორიის თანახმად, სავარაუდოა კავშირი ერთი მხრივ, რუსეთს, საქართველოსა და სომხეთს, როგორც ქრისტიანულ ქვეყნებს (ჰანთინგტონისათვის რელიგია ცივილიზაციური იდენტობის ძირითადი განმსაზღვრელია), ხოლო, მეორე მხრივ – თურქეთს, ირანს, აზერბაიჯანსა და ჩრდ. კავკასიის მუსლიმ ხალხებს შორის²⁷.

კავკასიის კონფლიქტების მიზეზები შეიძლება იძებნებოდეს პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ფაქტორებში. ეხება რა აზერბაიჯანსა და სომხეთს შორის კონფლიქტის საკითხს, მაკფარლენი აღნიშნავს, რომ ირანი პირდაპირ ეხმარებოდა სომხეთს და ეს განპირობებული იყო პოლიტიკური (თურქეთის გავლენის გაძლიერება, აზერბაიჯანული ნაციონალიზმის ზრდა ირანის აზერბაიჯანულ უმცირესობაში, შიში აშშ-აზერბაიჯანის დაახლოებისა) და ეკონომიკური (ეკონომიკური მოგება ბლოკადაში მყოფ სომხეთთან ვაჭრობით, ირანის წილი ენერგეტიკულ განვითარებაში) მიზეზებით²⁸.

ამ ფაქტების ფონზე, ძნელია დაეთანხმო სამუელ ჰანთინგტონისა და რუსი ანალიტიკოსების მტკიცებას იმის შესახებ, რომ "არაფორმალური კოალიციები

²⁵ მაკფარლენი ნ. "ცივილიზაციათა შეჯახება": კრიტიკული ხედვა. – საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტროს საგარეო პოლიტიკის კვლევისა და ანალიზის ცენტრის ბიულეტენი, # 11 (20), თბ., 1999, გვ.11.

²⁶ იქვე, გვ.13.

²⁷ მაკფარლენი ნ. დასახ. ნაშრ., გვ.14.

²⁸ იქვე, გვ.16.

ყალიბდება ცივილიზაციური ხაზების გასწვრივ. ქრისტიანული სომხეთი, საქართველო, მთიანი ყარაბაღი და ჩრდილოეთ ოსეთი უპირისპირდებიან მუსლიმურ აზერბაიჯანს, აფხაზეთს, ჩეჩნეთსა და ინგუშეთს". მტკიცება, რომ საქართველო ოსეთთან ერთად უპირისპირდება აზერბაიჯანს, ცოტა არ იყოს, უცნაურია. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ საქართველოს თბილი ურთიერთობა ჰქონდა დუდაევის ჩეჩნეთთან, ზ.გამსახურდიას მმართველობის პერიოდში. თავისი არგუმენტის განსამტკიცებლად ჰანთინგტონი დასძენს, რომ "რუსეთის ფედერაციაში მცხოვრები მუსლიმები შეკავშირდნენ ჩეჩნების მეთაურობით", მიბაძეს რა ჩუვაშეთის რესპუბლიკის მაგალითს, რომელმაც მოქალაქეები გაათავისუფლა ჩეჩნეთში სამსახურისაგან". ჩუვაშეთი ერთ-ერთი იმ რესპუბლიკათაგანი იყო, რომელმაც პროტესტი გამოთქვა რუსეთის ქმედებათა გამო. ჩუვაშეთი ძირითადად ქრისტიანულია და იქ მცირე რაოდენობით არიან მუსლიმები, მიუხედავად ხალხის თურქული წარმომავლობისა.

ჩეჩნეთის ირგვლივ დარაზმვას მნიშვნელოვანი მასშტაბი არ მიუღია. იგი იმ ჩრდილოკავკასიელებით შემოიფარგლა (დაღესტანსა და ინგუშეთში), რომელთაც ეთნიკური და რელიგიური კავშირი აქვთ ჩეჩნებთან; მათ გამოხატეს პროტესტი და შეეცადნენ რუსეთის სამხედრო შემოტევის თავიდან აცილებას, მაშინ როდესაც ცენტრალური აზიისა და რუსეთის სხვა მუსლიმი ხალხები, კვლავ დუმდნენ.

"ცივილიზაციური დარაზმვის" თვალსაზრისმა გაართულა როგორც საქართველო-სამხრეთ ოსეთის, ასევე საქართველო-აფხაზეთის კონფლიქტის გაგება. საქმე ისაა, რომ აფხაზები აფხაზეთში, ძირითადად, არ არიან მუსლიმები, განსხვავებით თურქეთში მცხოვრები აფხაზებისაგან. ცივილიზაციათა შეჯახების თეორიის დამცველები შეცდომით მიიჩნევენ აფხაზებს მუსლიმებად, ან, უბრალოდ, უგულვებელყოფენ ამ კონფლიქტს, ისევე როგორც 1990 წლის ყირგიზთა და უზბეკთა კონფლიქტს ომის რეგიონში და 1989 წელს მუსლიმი თურქი მესხების წმენდას მუსლიმურ უზბეკეთში.

იმის მტკიცება, რომ მუსლიმები შეკავშირდნენ კავკასიის რომელიმე კონფლიქტის დროს, სულ მცირე, გაზვიადება იქნებოდა. საინტერესოა, რომ ამ კონფლიქტების წარმოსახვამ ცივილიზაციათა შეჯახებებად, ისევე როგორც იუგოსლავიის კონფლიქტისა, დიდი შთაბეჭდილება ვერ მოახდინა მუსლიმებზე მსოფლიო მასშტაბით. თუმცა მას გაცილებით დიდი წარმატება ერგო დასავლეთში, შესაძლოა იმიტომ, რომ მედიის როლი იქ უფრო მნიშვნელოვანია. ფაქტია, რომ დასავლეთის ქვეყნებმა გასაოცარი დაუდევრობა გამოიჩინეს იმ შემთხვევების მიმართ, რომლებიც შეიძლება დახასიათდეს აგრესიულ ომებად ქრისტიანებსა და მუსლიმებს შორის, როგორც ეს იყო ბოსნიაში, კოსოვოში, მთიან ყარაბაღში, ჩეჩნეთსა და ინგუშეთში. სერბების ეთნიკური წმენდა ბოსნიაში მეტისმეტად ახლო იყო ევროპასთან იმისათვის, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო მისი უგულვებელყოფა. ამასთანავე, ეს იმდენად აშკარა შემთხვევა იყო, რომ შეუძლებელი გახდა მისი დამახინჯება და არასწორად გაგება.

ამის საპირისპიროდ, კავკასიის მოვლენები, მათ შორის 600.000 აზერბაიჯანელის ეთნიკური წმენდა სომხეთის მიერ ოკუპირებულ აზერბაიჯანულ ტერიტორიებზე, მიჩქმალულ იქნა, ისევე როგორც ომის კანონებისა და ადამიანთა უფლებების უმაგალითო დარღვევა ჩეჩნეთში.

დასავლურ მედიაში გაბატონებულმა არასწორმა შეხედულებამ და კონფლიქტების გამარტივებულმა ახსნამ, მისმა შედეგებმა დასავლეთის პოლიტიკაზე ამ რეგიონში წარმოშვა ცივილიზაციათა შეჯახების სცენარის ახდენილ წინასწარმეტყველებად ქცევის საფრთხე.

კავკასიის კონფლიქტებს შესწავლა ცხადყოფს, რომ რელიგიას არც ერთ მათგანში არ ჰქონდა გადაწყვეტი მნიშვნელობა. რელიგიის როლი შემოიფარგლებოდა ეთნიკური იდენტობის ერთ-ერთ დეტერმინანტად ყოფნით. ის გარემოება, რომ რელიგიას, რომელიც შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მორწმუნეთა შესაკავშირებლად კონფლიქტური სიტუაციის დროს, ნაკლებად მიმართავდნენ, დაკავშირებულია საბჭოთა ათეიზმის 70 წლიან ბატონობასთან, რომელმაც უდაოდ შეზღუდა რელიგიის როლი ყოფილი საბჭოთა კავშირის ყველა ხალხის ინდივიდუალურ და სოციალურ ცხოვრებაში. კავკასიის ხალხებს შორის არსებული მრავალფეროვანი ურთიერთობებიდან რომელმა შეასრულა გადაწყვეტი ფაქტორის როლი, რამაც გავლენა იქონია მოვლენებზე? ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ ეთნიკური პოლიტიკის მნიშვნელობა, რომელიც მჭიდროდაა დაკავშირებული გარეშე მტრის წინააღმდეგ დარაზმვასთან. კავკასიის ხალხებს შორის ურთიერთობის განმსაზღვრელი ფაქტორია არა რელიგიაზე დაფუძნებული ცივილიზაციური დაყოფა, არამედ, უბრალოდ, ნაციონალიზმისა და ნაციონალური ინტერესების კომბინაცია.